

A RÖGTÖNBÍRÁSKODÁS TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON A XIX-XX. SZÁZADBAN

TÓTH J. Zoltán
egyetemi docens (KRE ÁJK)

A rögtönbíráskodás (statárium) fogalmának két jelentése van. Tágabb értelemben azon kivételes *állapotot* jelenti, melyben – meghatározott feltételek bekövetkezése esetén – rendkívüli rendszabályok alkalmazása válik szükségessé, illetve rendkívüli jogi szabályozás alkalmaztatik; szűkebb értelemben pedig részint az ezen állapot során alkalmazandó jogi *normák* rendszerére, részint az ezen állapot során, speciális szabályok alapján lefolytatott *eljárásra* utal.¹ A kivételes állapotnak csak egyik megnyilvánulási formája a statárium, mely alá azonban azokat az egyéb elnevezéssel illetett rendkívüli helyzeteket is besoroljuk, melyeket nem így hívnak ugyan, de a statárium jellemzőivel rendelkeznek (pl. „hadiállapot”, „ostromállapot”, amennyiben azokban a statáriális büntetőeljárások tulajdonságai érvényesülnek).

A (bárhogyan hívtott) statárium (a statáriális állapot és/vagy a statáriális büntető eljárások) jellemzői a következők: 1) annak elrendelése és/vagy kihirdetése végre-

¹ A rögtönbíráskodás (statárium) meghatározására a magyar büntetőjogi szakirodalomban számos kísérlet született, melyeknek tulajdonképpen egyetlen közös jellemzője annak kiemelése, hogy a rendes anyagi jogi és eljárási szabályok helyett – bizonyos feltételek bekövetkezése esetén – meghatározott bűncselekmények elkövetői rendkívüli anyagi jogi normák alapján és rendkívüli eljárás keretében vonhatók büntetőjogi felelősségre. Így például statárium alatt „azon eljárást kell érteni, midőn mellőztével a’ törvényes perlekedési ünnepélyességeknek, rövid idő alatt, bizonyos szabályok szerint valamely nagyobb gonosztevőn a’ halálbüntetés végrehajtatik” (SZOKOLAY István: *Büntetőjogtan a’ codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bírának ’s ügyvédek számára*. Pest, Heckenast Gusztáv, 1848. 348.); vagy „a rögtönbirósági eljárás alatt azon törvényes cselekvények foglalatát értjük, a melyek a közbiztonságnak bizonyos büntettek elharapódzása általi veszélyeztetése folytán szükségessé vált rendkívüli büntető intézkedéseknek, a rendes büntető eljárástól eltérő szabályok szerinti érvényesítését eszközlik (KAUTZ Gusztáv: *A magyar büntető jog és eljárás tankönyve különös tekintettel a gyakorlati élet igényeire is*. Pest, Eggenberger, 1873. 523.); esetleg az „a büntetőeljárás egyik formája, amelyet rendkívüli közállapotok idején az elharapódzott bűncselekményekre alkalmaznak és amellyel egyúttal a rendes büntetőjog szabályaitól eltérő (anyagi) büntetőjogi szabályok alkalmazása is jár együtt” (HELLER Erik: *A magyar büntetőjog általános tanai*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1945. 392.); stb.

hajtási szintű jogszabályokkal történik, általános törvényi felhatalmazás alapján; 2) feltétele a törvényben meghatározott valamely *extra ordinem* állapot bekövetkezése; 3) elsődleges célja a generális prevenció, melynek kizárólagos eszköze az elrettentés (azt olyankor rendelik el, ha a bűncselekmények elszaporodtak vagy azok elszaporodásától lehet tartani, esetleg egy rendes körülmények között viszonylag kis súlyú bűncselekmény is rendkívüli károkat tud okozni); 4) az eljárási garanciák hiánya vagy fogyatékosága (például a törvényes vád hiánya, a védelemhez való jog fogyatékosága, a jogorvoslathoz való jog hiánya); 5) az eljárás gyorsasága; 6) egyfokú eljárás; 7) az ítélet rendszerint felmentés vagy halál; 8) az ítélet azonnali vagy kvázi-azonnali (a gyakorlatban néhány órán belüli) végrehajtása.

Jelen tanulmány a következőkben csak a hazánkban bevezetett (illetve egyes esetekben csupán bevezethetővé tett) rögtönbíráskodásra vonatkozó (anyagi jogi és eljárásjogi) szabályozással, annak is a XX. századi történetével foglalkozik, ahol azonban az szükségesnek látszik, kitér más *extra ordinem* rendelkezések (így elsősorban a gyorsított eljárásra vonatkozó jogi normák) bemutatására is. A statáriumra irányadó XX. századi szabályozás (írásunk tárgya) a legkiterjesztőbb módon értelmezve is mindössze fél évszázadot (1912–1961) ölel fel, azonban semmiképpen sem előzmények nélküli. Bár az 1912 előtti rendelkezések bizonyos tekintetben különböztek az ezt követő fél évszázad statáriális normáitól, azonban nélkülük ez utóbbiak sem érthetők meg; így a következőkben először vázlatosan bemutatjuk, hogy milyen lépéseket tett meg a magyar rögtönbíráskodási jog addig, amíg eljutott a (kifejezetten csak időbeliségét tekintve) „modern” szabályozáshoz; ezt követően pedig részletesen ismertetjük azokat a rendelkezéseket, amelyek az első világháború kitörését közvetlenül megelőző évektől a rendkívüli büntetőjog minden formájának végleges eltörlését jelentő 1961. évi V. törvény hatálybalépéséig a statárium lehetővé tételére vagy konkrét alkalmazására vonatkozó jogi szabályozást tartalmaztak.

1. A rögtönbíráskodás kialakulása és a modern statárium XIX. századi előzményei

A statáriális (rögtönítélő) eljárás vagy „talponálló” per (*processus iudicii statarii, processus summarissimus*) legkorábbi magyarországi előzménye a XVII. században kialakult „cirkálás” intézménye volt, amikor is a közrend és közbiztonság megrendülése idején (például rablóbandák fosztogatása esetén vagy háborús években) a vármegyei közgyűlés eseti felhatalmazása alapján az alispán néhány szolgabíróval és esküdttel (néha pedig egymaga, a helyi nemesek közül bírótársakat választva) mint rendkívüli bíróság járta azokat a vidékeket, ahol a bűnözés gyors és hatékony felszámolására égető szükség volt, és faluról falura menve ítélkezett az elfogott gonosztevők felett. A cirkáló bíróság által kiszabott büntetés ilyenkor rendszerint azonnali akasztásra szólt, mégpedig mindazokban az ügyekben, amelyekben való eljárásra a *congregatio parochialis* azt feljogosította. Ezek sokszor nagyon csekély súlyú bűncselekmények voltak, például Nyitra vármegye 1656-ban minden lopást halállal rendelt büntetni egészen addig, amíg a közrend végleg helyre nem áll; de azonnal végrehajtandó halálbüntetés járt annak a

falusi bírónak is, aki a bűnözők üldözését vétkesen elmulasztotta.² Ebből a cirkálásból alakult ki a XVIII. század második felére a statáriális eljárás, amely ekkor még szokásjogi alapon (de királyi engedéllyel) tette lehetővé egyes elharapózott és veszélyes bűncselekmények elkövetőinek meghatározott területeken való, a rendes szabályoktól eltérő, „rögtönös” felelősségre vonását és így a rend – remények szerinti – gyors helyreállítását. Ez az eljárás a XVIII. század végére annyira elterjedt és a vármegyei szokásjogoknak annyira mélyen a részévé vált, hogy azt még II. József egyébként – korához képest – meglehetősen felvilágosult szellemű büntetőjogi reformszabályozása, az Ausztria számára készített, de 1787-ben királyi pátens útján Magyarországon is életbe léptetett, közönségesen csak „*Josephinának*” nevezett büntető kódex³ sem szüntette meg, noha az (a világon másodikként) még a halálbüntetést is teljes mértékben kiiktatta a rendes büntetőjog köréből.⁴ Sőt a *Josephina* kifejezetten rendelkezett a rögtönbíráskodás fenntartásáról, mégpedig a következőképpen:

„A halálnak büntetése azokon a vétkeken kívül, melyekről a Törvény szerint Álló Ítéletet (Judicium statarium) kell tartani, helyt ezentúl ne talállyon. Azokban az esetekben pedig, a hol Álló Ítéletet kell tartani, az istráng rendeltetik egyedül halálos büntetésnek. Az erre ítéltetett Gonosztévő felakasztatni, megfojtatni, és a szokott temetéstől el fog tiltatni. A Gonosztévőnek teste azután, minek utána például a népnek 12 órákig függött, minden pompa vagy kísérés nélkül takaríttasson a földbe, a hol lehet, az akasztófa mellett.”⁵

Mivel a *Josephinát* a konzervatív magyar nemesség egészében véve nem fogadta el, és ahol csak tudta, akadályozta annak érvényesülését, de legfőképpen azért, mert azt II. József 1790-ben bekövetkezett halála előtt (többi rendelkezésével együtt) *de iure* is visszavonta,⁶ a gyakorlatban a statáriális szabályozás továbbra is szokásjogi alapon létezett. A rögtönbíráskodás első (magyar) törvényi szabályozása csak 1808-ban született meg, ám még nem a polgári, hanem csak a katonai büntetőjog terén.⁷ Ekkor került sor ugyanis a katonai deliktumok kompilációjára, mégpedig az 1808. évi XI. törvény-

² Vö. MEZNERICS Iván: *A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században*. Budapest, Sárkány-Nyomda r.-t., 1933. 24.

³ *A Sanctio Criminalis Josephinának* a magyar rendek és a magyar szervek protestálása ellenére történő hatályba léptetéséről bővebben ld. HAJDU Lajos: II. József büntetőtörvénykönyve Magyarországon. *Jogtudományi Közöny*, 1974/1–2. 48–55.

⁴ Vö. pl. SZEMERE Bertalan: *A büntetésről s különösbbe a halálbüntetésről*. Miskolc, Halálbüntetés Ellenzök Ligája, 1990. 140.; FIRON András: *Káinbélyeg. Nyugdijazzuk-e végleg a hóhért?* Budapest, Panoráma Kiadó, 1991. 98.; HORVÁTH Tibor (szerk.): *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon. Dokumentumgyűjtemény*. Miskolc, Halálbüntetést Ellenzök Ligája, 1991. 24.; DOLESCHALL Alfréd: Halálbüntetés. In: MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon*. III. k. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1900. 897. és 899.

⁵ *Josephina*, 20. §. (Az idézet forrása: MEZEY Barna (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai. Szemlénygyűjtemény*. Budapest, Osiris, 2001. 243.)

⁶ Ezt a helyzetet a II. Lipót alatt kiadott 1790/91. évi XL. törvénycikk is szentesítette.

⁷ A legsúlyosabb katonai deliktumok – nem statáriális jellegű – feudalizmus-kori törvényi szabályozásához ld. TÓTH J. Zoltán: A halálbüntetésre vonatkozó anyagi jogi szabályok a feudalizmus Magyarországon. *Jogtörténeti Szemle*, 2007/4. 35.

cikkkel, melynek 17. §-a a legsúlyosabb cselekmények esetében⁸ a statáriális eljárást is lehetővé tette, ha az „a közbiztonság fönntartása okából” elkerülhetetlennek látszott. A rögtönítélő bíróság legalább hét, de legfeljebb tizenegy tagú kellett, hogy legyen, amelyben tiszteknek és közkatonáknak vegyesen kellett részt venniük. E különleges törvényszék (a kihirdetés után azonnal végrehajtandó) halálos ítéletet is hozhatott, de csak akkor, ha mind ebben, mind a katonai bíróság hatáskörének kérdésében (tehát hogy ez a bíróság egyáltalán jogosult-e eljárni az adott ügyben) egyhangúlag egyetértettek. Egyéb eljárási kérdéseket e törvénycikk nem szabályozott, így ott továbbra is a szokásjog, illetve annak részeként a Magyarországon nem hatályos 1803-as osztrák *Strafgesetz* statáriális rendelkezései érvényesültek.

A polgári rögtönbíráskodás azonban a jobbiztonságnak még ezzel a szintjével sem bírt, azt ugyanis 1813-ig tisztán a szokásjog,⁹ azt követően pedig különböző helytartótanácsi rendeletek, illetve királyi leiratok szabályozták. Ezek közül az első a Helytartótanács által 1813. február 23-án 4783. számon közzétett, ugyanezen év január 29-én kelt királyi leirat volt, mely elsőként szabályozta kódex-jelleggel a statárium elrendelésének, kihirdetésének és megszűnésének feltételeit, továbbá azon deliktumokat, melyekre statárium hirdethető, illetve azon eljárást, mely szerint a statárium alá vont bűntettek feltételezett elkövetőit felelősségre kell vonni, és amelyek szerint – bűnösségük megállapítása esetén – rajtuk a kiszabott büntetést végre kell hajtani. Ez a rendelet egyebek mellett kimondta,¹⁰ hogy bármely vármegye csak akkor rendelhet el statáriumot, ha erre a nádortól vagy (tipikusan) a királyi helytartótanács elnökétől engedélyt kap, és ha azt az engedély megérkezése után 14 napon belül közhírré teszi (kihirdeti). A bűnözés helyzetéről a vármegye háromhavonként be kellett, hogy számoljon a helytartótanácsnak, amely ez alapján felülvizsgálta az engedély szükségességét, és adott esetben (ha a közbiztonság ezen idő alatt helyreállt) visszavonhatta azt; de egyébként is egy év után a rendkívüli állapot megszűnt, hacsak a vármegye kifejezetten új engedélyt nem kért (vagyis meg nem hosszabbította azt). A rendkívüli állapot kihirdetését csak meghatározott bűncselekmények üldözésére lehetett kérni, így rablásra (*praedocinium*), rablógyilkosságra (*latrocinium*), útonállással elkövetett fosztogatásra (*obsessio viarum cum spoliatione juncta*) és szándékos gyújtogatásra (*incendium malitosum*). Rögtönítélő eljárásnak ezen bűntettek elkövetői közül is csak azokkal szemben lehetett helye, akiket vagy tetten értek [ideértve az elkövetéstől számított folytonos (megszakítatlan) üldözés során elfogottakat is], vagy akik elfogatásuk során a letartóztatással szemben fegyveresen ellenálltak, néhány szigorúan meghatározott kivételtől eltekintve (így nem lehetett „talponálló” per útján felelősségre vonni azt, aki még nem múlt el húszéves és korábban büntetve nem volt; akivel szemben a bizonyítékok hiányosak voltak és azok

⁸ Így statárium alá volt vonható az „összeesküvés és nyilvánosságra törő lázadás, valamint szemle idején fegyveres kézzel elkövetett rablás, fosztogatás és a feljebbvalók s tisztek ellen megkísérelt és a többiek megbotránkoztatásával, valamint sebesítéssel, tagcsonkítással vagy öléssel egybekötött támadás”.

⁹ 1790. április 20-ával a II. József által kiadott statáriális „szabályozás” hatályát veszítette (HI. 13024. sz.); ezt követően egy évtized telt el, mire rendelkezés született arról (ám semmi másról), hogy a statáriumot az egyes törvényhatóságok területén csak nádori engedéllyel lehet kihirdetni (HI. 2888. sz.). (Vö. PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan*. II. k. Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1865. 437.)

¹⁰ Ehhez ld. pl. SZOKOLAY i. m. 348–350.

beszerzése hosszabb időt vett volna igénybe; akit csak az élelemszerzés motivált a halált nem okozó rablásra). Az eljárás maga a letartóztatástól számított legfeljebb három nap alatt meg kellett, hogy induljon, és a megindulástól (a statáriális tárgyalás megnyitásától) számított 24 óra alatt be kellett, hogy fejeződjön, ellenkező esetben az ügyet át kellett tenni a rendes bírósághoz. A statáriális bíróság öt tagból állt, akik csak kétfajta ítéletet hozhattak: vagy halálra ítélték a vádlottat (ehhez egyhangú döntés szükségeltetett), vagy felmentették őt. Ha nem volt egyhangú a határozat, akkor megint csak a rendes bíróság vette át az ügyet. A halálos ítélet meghozatalát követően legfeljebb három órán belül a kivégzést végre kellett hajtani, a holttestet pedig elvileg a statárium teljes ideje alatt, a gyakorlatban három napig az akasztófán kellett hagyni „elrettentő példaadás” végett, ezt követően pedig az akasztófa mellé kellett elföldelni. 1846. május 19-én e szabályzatot megerősítették (HI. 27822. sz.), bár néhány apróbb kiegészítést és módosítást eszközöltek benne¹¹ [így például a tettenérést (továbbra is ideértve a folytonos üldözést is) és a letartóztatással szembeni ellenállást nem alternatív, hanem konjunktív feltételekként szabályozták; az ítéletet az összeülő statáriális bíróságnak nem 24 óra, hanem 3 nap alatt kellett meghoznia; a holttest három nap „kifüggesztés” (közszemlére tétel) után hivatalosan is eltemetendő lett; illetve kivétettek ezen eljárás alól az elmebetegek és azok, akiket korábban még soha nem vontak bűncselekmény elkövetése miatt felelősségre].

Az 1848/49-es szabadságharc alatt kettős jogrendszer érvényesült: a magyar ellenőrzés alatt maradt területeken új statáriális szabályokat alkottak, míg a tényleges osztrák uralom alá kerülő részekben egyrészt fennmaradt (némileg módosítva) az 1846-os polgári rögtönbíráskodás, másrészt felállították a haditörvényszékeket (*Kriegsgerichten*), amelyeket felruháztak nemcsak a sommás haditörvényszéki eljárás, hanem – meghatározott cselekmények vonatkozásában, mégpedig ezen esetekben nemcsak a katonai, hanem a polgári ügyekkel szemben is – a rögtönbíráskodás jogával (és kötelezettségével) is. Ami az előbbit illeti: Szemere Bertalan belügyminiszter (István nádorral együtt) már 1848. június 12-én kihirdette¹² az egész ország területére a statáriumot (melynek jogi alapja ugyancsak a bemutatott 1846-os helytartótanácsi rendelet volt); július 19-én pedig egyes, főként délvidéki megyékben kinyilvánította az ostromállapotot. Ezzel együtt rögtönítélő haditörvényszékeket állítottak fel, melyek hatáskörét a polgári elkövetőkre is kiterjesztették, és amelyek – az osztrák szabályozást átvéve – tisztek ügyében 14, legénységi és polgári ügyekben pedig 8 fős tanácsokban ítéleztek.¹³ Ezek a rögtönítélő haditörvényszékek a terhelt bűnösségének egyhangú megállapítása esetén szintén kizárólag halálbüntetést szabhattak ki, melyet három órán belül végre kellett hajtani, egyhangúság hiányában pedig itt is rendes bírósági útra kellett

¹¹ Vö. pl. KISJÁ CZI SZELES Mihály: *Rögtön ítélő bíráskodás vagy statárium megszüntetéséről*. Pest, Rudnyánszky Béla, 1869. 34–36.; PAULER i. m. 439–440. és 443–444.; TÓTH Árpád: A statárium és az ostromállapot szabályozása 1848-tól a kiegyezésig. *Acta Juridica et Politica*, Tomus XXIX., Fasc. 5., 1982. 6–7.

¹² Az ezt tartalmazó Közlöny azonban csak június 16-án jelent meg.

¹³ Vö. TÓTH i. m. 7–8.

utalni az ügyet.¹⁴ E rendelkezések bevezetésével egyidejűleg felmerült az igény a nemzetiségi és parasztozsgalmak keltette fegyveres ellenállás letörésének, vagyis a statáriális jogszolgáltatásnak a törvényi szintű rendezésére, aminek az érdekében Deák Ferenc július 31-ére elkészített egy törvényjavaslatot, mely szerint a kormány az ország bármely részében ostromállapotot hirdethet, és oda teljhatalmú „királyi” biztost (valójában kormánybiztost) nevezhet ki, aki az adott területen elrendelheti a rögtönbíráskodást is (amelynek feltételeit és menetét a tervezet részletesen szabályozta). E törvény elfogadására végül csak a belső helyzet végleges kiegyezése idején, 1849 februárjában került sor, a rögtönbíráskodás vonatkozásában – néhány apróbb eltérést nem számítva – alapvetően a deáki elképzeléseket törvénné emelve. A Honvédelmi Bizottmány február 8-ára készítette el a fél évvel korábbi tervezet átdolgozott változatát, amit azután a debreceni országgyűlés február 13-án fogadott el.¹⁵

Az 1849. évi I. törvénycikk (az ún. „véstörvény”)¹⁶ a hazaárulás, az ellenség segítése, az ellenséggel szövetségzés, a magyar honvédelem gyengítése stb. fogalomkörébe vonható elkövetési magatartásokat rendelte statáriális eljárás keretében halállal büntetni, kivéve ha azokat 18 éven aluli személyek, örültek vagy terhes nők valósították meg. Azokat a területeket, ahol e törvény rendelkezéseinek alkalmazása szükségesnek mutatkozott, a Honvédelmi Bizottmány határozta meg, és ugyancsak a Honvédelmi Bizottmány nevezte ki a véstörvényszékek tagjait.¹⁷ Tettenérés esetén e bűncselekmények elkövetőit bárki elfoghatta, ezt követően pedig a terheltet 24 órán belül bíróság elé kellett állítani, amely legfeljebb háromszor 24 óra alatt ítéletet kellett, hogy hozzon. A rögtönítélő eljárás teljes mértékben szóbeli¹⁸ és főszabály szerint nyilvános volt, de a nyilvánosságot „az álladalom érdekében felmerülő fontos okok” miatt ki lehetett zárni. Ha a vád alá vont személyt a véstörvényszék egyhangúlag bűnösnek találta, akkor kizárólag halálra ítéltette,¹⁹ amely ítéletet „mindenkor puskapor és golyó által”, az ítélet meghozatalától és az azt követő azonnali kihirdetéstől számított három órán belül kellett végrehajtani, és amely ítélettel szemben semmiféle jogorvoslatot igénybe venni vagy kegyelmi kérvényt előterjeszteni nem lehetett. 1849 márciusa és júniusa között 18 ilyen rendkívüli bíróságot állítottak fel, melyek összesen 122 halálos ítéletet hoztak, ezeket azonban júniusban megszüntették, és helyettük egy országos központi véstörvényszéket hoztak létre; ám ez utóbbi mindössze két ügyben járt el, ítéletet

¹⁴ Természetesen felmentésre is lehetőség volt, amihez úgyszintén egyhangúság kívántatott.

¹⁵ A rögtönbíráskodási szabályok 1848 júniusa és 1849 februárja közötti változásairól részletesen ld. TÓTH i. m. 7–16.

¹⁶ A törvény teljes és pontos címe a következő volt: „1849. évi I. törvénycikk a rögtönítélő hadi s polgári vegyes bíróságok felállítása, szerkezete, eljárása, s ítéletek alá tartozó esetek meghatározása tárgyában”.

¹⁷ A véstörvényszék öt tagból állt, melyek közül kettő katonai, másik kettő polgári egyén volt, elnöke pedig katona és civil is lehetett.

¹⁸ Mindamellet a szóban elhangzottak jegyzőkönyvezésére szigorú szabályok vonatkoztak, a vádlott és a tanúk által elmondottakat például szó szerint le kellett írni, a leírtakat az illető kihallgatása után nyomban fel kellett olvasni, és azt a bíróság minden tagjának alá kellett írnia.

¹⁹ Ha a rendkívüli bíróság a terheltet egyhangúlag ártatlannak találta, akkor természetesen fel kellett őt menteni, ha pedig a szavazatok megoszlottak, akkor (a többségi véleménytől függetlenül) a rendes bíróságnak kellett őt átadni.

ezekben sem hozott, július 20-a körül pedig Görgey kezdeményezésére tevékenységét formálisan is beszüntette.

Ami az osztrák területen érvényesülő *extra ordinem* szabályozást illeti, ott egyrészt megmaradt a polgári statárium, másrészt az elfoglalt területeken királyi felhatalmazás alapján vagy maga Jellasics, Windischgrätz, Welden, illetve Haynau, vagy különböző szintű katonai parancsnokok adtak ki statáriális rendelkezéseket.²⁰ Ezek közül azonban a legfontosabb kétségkívül a teljhatalommal felruházott Haynau 1849. július 1-jei győri proklamációja volt, melynek alapján, ugyancsak Haynau rendelkezésére, már másnap felállították a különleges haditörvényszékeket,²¹ amelyek feladatává a forradalomban és szabadságharcban résztvevő vagy részt vett személyek felelősségre vonását tették.²² E bíróságok a katonai büntetőjog alkalmazásával (vagy „csak” sommás, vagy rögtönbíróági eljárásban) döntően állam elleni bűncselekmények (hazaárulás, hűtlenség, lázadás stb.), illetve a legkülönbözőbb, az osztrák vagy az orosz sereg ellen irányuló cselekmények miatt ítélték halálra és végeztették ki egyrészt az 1848/49-es események irányítóit, másrészt a szabadságharc leverését súlyosan veszélyeztető magatartások elkövetőit, ám tevékenységük kiterjedt azon államellenes tevékenység megtorlására is, amelyet a „felségárulók” a szabadságharc leverése után valószínűsíthettek meg. Emellett a szabadságharc alatt a magyar honvédségben szolgált, majd a fegyverletétel után az osztrák hadseregbe besorozott és onnan megszökött személyekkel, illetve azok segítőivel és felbujtóival szemben Haynau külön is elrendelte a rögtönbíráskodást, amely eljárások lefolytatását ugyancsak a haditörvényszékek hatáskörébe utalta. Ezek a rendkívüli bíróságok összesen ötszáznál biztosan több, de pontosan nem ismert számú halálos ítéletet hoztak, és jóval több mint száz esetben a halálos ítélet tényleges végrehajtása is megtörtént.²³ Az osztrák katonai jog polgári alkalmazása és a katonai

²⁰ Ezekhez ld. Tóth i. m. 17–26.

²¹ Összesen hét ilyen különleges haditörvényszék felállítására került sor, mégpedig Aradon, Kassán, Nagyváradon, Nagyszombatban, Pesten, Pozsonyban és Temesvároton.

²² E haditörvényszékek közül a legtöbb halálos ítéletet az aradi és a pesti hozta. Az egyedül közel háromszáz halálos ítéletet kimondó aradi, ún. „megerősített haditörvényszék” felállítását Haynau augusztus 25-én külön parancsban rendelte el, majd augusztus 31-én egy újabb parancsban kiterjesztette a felelősségre vonandók körét a szabadságharc irányítóin túl gyakorlatilag mindenkire, akinek a tevékenysége bármilyen módon elősegítette az 1849. április 14-i függetlenségi nyilatkozat előtti *status quo* megváltoztatását vagy az új, a császár által soha el nem ismert magyarországi állami rend védelmét.

²³ Kecskeméti Károly levéltári kutatásaira alapozva körülbelül százötven kivégzett politikai és katonai vezetőről beszél, míg Mezey Barna nem egészen 120 kivégzésről ír; azt azonban mindketten elismerik, hogy ennek a többszörösére tehető azoknak a száma, akiknek az életét a császári katonák a letartóztatásukkal szembeni ellenállás során vagy szökésük megakadályozása végett oltották ki. (Vö. KECSKEMÉTI Károly: A halálbüntetés eltörlésének ügye az országgyűlésen. Szemere Bertalan 1843. augusztus 19-i beszéde. *Kriminológiai Közlemények*, 53., 1996. 84–104.; valamint MEZEY Barna: Az 1849. évi megtorlások történetéhez. In: *Jogtudományi Közöny*, 1999/11. 457–466.) Az egyébként, hogy a megtorlás áldozatainak nem voltak 120–150-nél többen, részben – meglepő módon – épp magának Haynau volt köszönhető, aki miután megtudta, hogy le akarják őt teljhatalmú parancsnoki és kormányzó pozíciójából váltani, 1850. március 5-én több mint négyszáz elítéltnak adott kegyelmet. (A kivégzések történetéhez ld. KECSKEMÉTI i. m. 86.; MEZEY i. m. 458–465.; HERMANN Róbert: Haynau tábornagy. *Múlt és Jövő*, 1999/2. Internet: http://www.multesjovo.hu/hu/content_one.asp?ContentID=294&PrintedID=18/, a http://www.emlekevek.hu/emlekevek/baththany_lajos_emlekevek/hirek__

statárium 1854. május 1-jén ért véget, amikortól egy április 11-i bel- és igazságügyi miniszteri rendelet megszüntette Magyarországon az ostromállapotot.

A polgári rögtönbíráskodás azonban – mint azt fentebb már említettük – mindettől függetlenül ezekben az években is érvényben volt, és „természetesen” 1854 után is érvényben maradt, mégpedig az 1846-os szabályozás alapján; ezen 1846-os rendelet első nagyobb módosítása csak 1862-ben következik be (HI. 87781. sz.).²⁴ Ez év december 12-én ugyanis a Helytartótanács új rendeletet bocsát ki, mellyel néhány módosítást hajt végre a korábbi rögtönbíráskodási szabályokon. Így például jogilag kikerül a statárium alá vonható büntettek köréből az „útonállással elkövetett fosztogatás”; mivel azonban annak a tényállása tökéletesen beleillik a rablásba vagy a rablógyilkosságba, így ez valójában pusztán formai változtatásnak tekinthető.²⁵ Fontosabb ennél, hogy a továbbiakban az sem büntethető, aki „bűnbánatból” magát feljelenti, és megnevezi büntetéseit; a (statáriális) büntethetőségi korhatárt pedig a rendelet a betöltött 20. életévről 19 éves korra szállítja le. Az eljárásnak nem 3 nap (pláne nem 24 óra), hanem 8 nap alatt kell befejeződnie; végül a leglényegesebb, egyszersmind a magyar rendkívüli büntetőjog egészét tekintve is különleges előírásként bevezetik, hogy a halálra ítéléshez már nincs szükség egyhangúságra sem, ahhoz a szavazatok „általános többsége” (öt szavazatból négy) is elegendő. 1867. augusztus 11-én²⁶ rövid időre ismét visszaállítják az 1846-os (a terheltekre nézve kedvezőbb) szabályozást, 1868. november 5-én²⁷ pedig az igazságügyi miniszter új rendeletet²⁸ bocsát ki,²⁹ mely – többek között – egyrészt a statárium alá vonást ismét a 20. életév betöltéséhez köti; másrészt a halálra ítéléshez ismét elegendőnek tekint négy szavazatot az ötből; harmadrészt pedig a rögtönbíráskodás elrendelését nemcsak egyes, konkrétan megnevezett büntetőjogi tényállások megvalósítóival, hanem generális jelleggel mindenkivel szemben lehetővé teszi, akinek a cselekménye a közbiztonság nagyobb fokú veszélyeztetésével jár.³⁰ A most már nem az igazságügyi, hanem a belügyminiszter által elrendelhető (és elrendelés esetében a törvényhatóság elnöke által kihirdetendő) rögtönbíráskodás lehetősége ezen 1868-as rendelet alapján formálisan egészen 1900. január 1-jéig,³¹ a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. tc., vagyis Magyarország első büntetőeljárás törvénykönyvének életbe

sajtoszemle/news/D888_news_201258.html internetes oldalt, valamint Hegedűs Péter és Szabó Zoltán interjúját Katona Tamással (*IPM*, 2007/6. 48–51.)

²⁴ Ezen rendelet szabályainak részletes bemutatását ld. PAULER i. m. 437–444.

²⁵ Vö. PAULER i. m. 438.

²⁶ Az augusztus 11-én kelt királyi leiratot Szabó Miklós igazságügyi miniszter augusztus 21-én hirdette ki.

²⁷ A Horvát Boldizsár és Wenckheim Béla által kiadott rendelet alapjául szolgáló királyi elhatározás dátuma november 1-je volt.

²⁸ „A m. kir. igazság- s belügyi ministereknek 1868. évi november 5-én 6400. sz. a. kelt rendelete”. Az 1868-as szabályozás bemutatását ld. részletesen KAUTZ i. m. 523–534.

²⁹ Az 1846., 1862. és 1868. évi statáriális kódexek rendelkezéseinek egymással való összevetését lásd: KISJÁ CZI SZELES i. m. 24–43.

³⁰ „[...] vagy különben is a közbátorság nagyobb fokú veszélynek van kitéve [...]” Idézi: KISJÁ CZI SZELES i. m. 29.

³¹ Ezen évtizedek alatt – nem érdemi jelleggel – e rendelet egy-egy paragrafusát (előbb a negyediket, majd a harmadikat) még kétszer módosították, illetve pontosították: egyrészt az igazságügyi és a

lépéséig tartott,³² amelynek 590. §-a kimondta, hogy „jelen törvény életbeléptével a törvényeknek, rendeleteknek, szabályoknak és a szokásjognak e törvénnyel ellenkező megállapításai hatályukat veszítik”. Ezzel ért véget az írott jogi szintű statáriális szabályozás addigi mintegy egy évszázados története, hogy azután csakhamar, újabb formában, ismét megjelenjen.

2. Statáriális szabályozás az I. világháború előtt és alatt

A rögtönbíráskodás a XX. században a jogi rendelkezések szintjén 1912-ben, gyakorlati alkalmazását tekintve pedig 1914-ben jelent meg, hogy azután fél évszázadon keresztül a jogi gyakorlat szerves, sőt megszokott részévé váljon. A XX. századi statárium elsősorban abban tért el a XIX. századitól, hogy azt immáron nem a köztörvényes bűnözők békeidőben elkövetett bűncselekményeinek rendkívüli mértékű elszaporodása miatt, hanem kifejezetten háborús vagy (ellen)forradalmi helyzetben, továbbá mindezek veszélyének kialakulásakor vették igénybe, illetve elsősorban ezekre az esetekre tették az alkalmazását lehetővé – természetesen akár *extra ordinem* (tipikusan állam elleni vagy az állam létérdekeit sértő, illetve katonai) deliktumok, akár súlyos (vagy az adott rendkívüli helyzetben annak tartott) köztörvényes bűncselekmények esetében.

A statárium lehetőségéről rendelkező XX. századi normák sorát 1912-ben három törvény nyitja: a közös haderő katonai bűnvádi perrendtartásáról, illetve a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXII., illetve XXXIII., parallel vagy ikertörvénycikk, valamint a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről rendelkező 1912. évi LXIII. törvénycikk.³³ Ami először a katonai ikertörvényeket illeti, az általuk büntetni rendelt katonai bűncselekmények vonatkozásában a haditörvényszék mondatik ki illetékesnek; a militáris deliktumok miatt indult rögtönbírói eljárásra pedig a haditörvényszék eljárásának általános rendelkezéseitől eltérő, speciális processzuális szabályozás lesz irányadó, melyet a parallel törvények a XXVI. fejezetükben szabályoznak. A törvények a statáriális eljárás alá tartozható bűncselekményeknek három fajtáját különböztetik meg. Az elsőbe azon katonai büntettek tartoznak, amelyeknek esetében a rögtönítélő eljárásnak a rögtönbíráskodás előzetes kihirdetése nélkül helye lehet. Ekkor az illetékes parancsnok maga dönt arról, hogy az ilyen cselekményt elkövetett katonák egyedi büntetőügyeiben elrendeli-e a statáriális

belügyminiszter 1873. november 8-án kelt közös, 35042. I. M. számú rendeletével, másrészt ugyancsak az ő, 1879. december 16-án kelt királyi elhatározást szentesítő, 34461. számú szabályrendeletükkel.

³² A bűnvádi perrendtartás életbe léptetéséről az 1897. évi XXXIV. tc. rendelkezett; ennek 1. §-a határozta meg 1900. január 1-jét mint azon időpontot, amikor legkésőbb hatályba kell, hogy lépjenek a Bp.-nek azok a rendelkezései, melyek korábban még nem léptek életbe.

³³ Az előbbi két törvényt azért nevezhetjük párhuzamos törvényeknek, mert az előbbi a hadseregi (a közös osztrák–magyar hadsereg és a haditengerészetre vonatkozó), az utóbbi pedig a honvédi (a magyar honvédség tagjaira irányadó) büntetőbíráskodási szabályokat tartalmazta ugyan, ám e szabályok a kétfajta haderőre (a nagyon kevés értelemszerű eltérés kivételével) ugyanazok voltak, olyannyira, hogy még a paragrafusok és a bekezdések számozása is egyforma volt, tartalmukról, a legtöbbször szó szerinti azonos szövegezésükről nem is beszélve. Éppen ezért a következőkben e két törvényt nem is választjuk külön, hanem mint egységes jogszabályról fogunk róluk beszélni.

eljárást, vagy nem. E büntettek a függelemsértés, a zendülés, a gyávaság, a fegyelem- és rendhábortás, a jogosulatlan toborzás és a kémkedés. A második csoportba azon deliktumok tartoznak, amelyek elkövetőivel szemben csak a rögtönítélő bírászkodás előzetes kihirdetése után lehet ilyen eljárást lefolytatni, de a kihirdetés a törvények alapján ekkor is az illetékes parancsnok joga, amellyel bármikor élhet, ha azt szükségesnek tartja. Ezek a bűncselekmények a lázadás, a szökés, az esküvel fogadott katonai szolgálati kötelesség megszegésére csábítás vagy segítségnyújtás, a lázongás és az elharapózott fosztogatás. Végül a harmadik kategóriába tartoznak a gyilkosság, a rablás, a gyújtogatás, valamint az idegen tulajdonnak gonoszságból rongálásával elkövetett nyilvános erőszakoskodás, amelyek esetében a hadügyminiszter dönthet a statárium kihirdetéséről, bár e jogát szintén átruházhatja az illetékes parancsnokra. Azonban a 435. § (2) bekezdése szerint

„rögtönbíráskodás kihirdetésének ezekben az esetekben csak akkor van helye, ha a felsorolt büntettek oly fenyegető módon harapóznak el, hogy a fegyelem csorbulásának vagy a közbiztonság veszélyeztetésének, vagy az állam hadi erejét fenyegető bűncselekmények szélesebb körű elterjedésének megakadályozása végett elrettentő példaadás válik szükségessé”.

Az illetékes parancsnok által kiadott, a rögtönbíráskodás kihirdetését elrendelő parancsnak tartalmaznia kell

„1. azoknak a büntetteknek megjelölését, a melyek miatt és azokat a katonai kötelekeket vagy azokat a kerületeket, a melyekre a rögtönbíráskodást elrendelték; 2. azt a felhívást, hogy az ily büntettek elkövetésétől mindenki óvakodjék, és 3. azt a figyelmeztetést, hogy mindenki, a ki a kihirdetés után ily büntettet követ el, rögtönítélő eljárás alá kerül és halállal bünhődik; e mellett meg kell jelölni a halálbüntetés nemét.”³⁴

Terhes nők, elmebetegek és súlyos betegségben szenvedő egyének nem állíthatók rögtönítélő bíróság elé.³⁵ Az eljárás azon a kerületen belül, ahol a statáriumot kihirdették, bárhol és bármikor, akár az éjszakai órákban és a szabad ég alatt is lefolytatható, melyre a bíróság elé állítástól számítva mindössze háromszor huszonnégy óra áll rendelkezésre. A rögtönítélő bíróság ítéletéhez egyhangú szavazatra van szükség; ha ez a bűnösséget mondja ki, akkor a büntetés csak halál lehet,³⁶ amelyet „a halálra elő-

³⁴ 437. §.

³⁵ Ezen kívül, ha a terhelttel szemben az adott, elvileg rögtönítélő bírászkodás alá tartozó bűncselekmény miatt a rendes eljárást már megindították, akkor rögtönítélő bírászkodásnak az adott deliktum kapcsán vele szemben többé szintén nincs helye.

³⁶ Ez alól két kivétel van: egyrészt húszévesnél fiatalabbakkal szemben halálbüntetést nem lehet kiszabni, másrészt „ha a halálbüntetésnek egy vagy több, a büntetésre legméltóbb egyénen fogatosított végrehajtása a nyugalom és a rend helyreállítására szükséges elrettentő példát már megadta, fontos okokból, a kevésbé bűnös résztvevőkre” [444. § (3) bek.] halálbüntetés helyett szabadságvesztés alkalmazható. E szabadságvesztés tartama mindkét esetben ugyanaz: kötél általi halálbüntetés helyett tíz évtől húsz évig terjedhető súlyos börtön, agyonlövés által végrehajtott halálbüntetés helyett pedig öt évtől tíz évig terjedhető egyszerű vagy súlyos börtön.

készülés végett adott megfelelő határidő letelte után, rendszerint két órán belül³⁷ kell végrehajtani. Nagyon fontos szabály, hogy

„ha a rögtönítélő bíróság magát illetékesnek nem tartja, vagy ha büntető ítélet csak abból az okból nem hozható, mert egyhangu határozat nem jött létre, vagy ha a terhelt ellen súlyos gyanuok forognak fenn arra nézve, hogy a terhére rótt bűncselekményt elkövette, de bűnösségének bebizonyítása a törvényes határidőn [...] belül lehetetlen, vagy ha a tárgyalás alatt derül ki, hogy a terhelt a 415. §-ban megjelölt valamely állapotban³⁸ van, végül ha a törvényes határidőn belül ítéletet hozni egyáltalában nem lehet, a rögtönítélő bíróság úgy határoz, hogy további rögtönítélő eljárásnak nincs helye³⁹”;

ilyenkor a rendes büntető per indul meg.⁴⁰ Végül

„mihelyt a rögtönbíráskodás elrendelésének oka megszűnt, főleg ha a halálbüntetésnek egy vagy több bűnösön fogatosított végrehajtásával az elretentő példa már megadatott, a rögtönbíráskodás megszüntetését azonnal ki kell

³⁷ 446. § (3) bek.

³⁸ Súlyos betegség, elmebetegség, terhesség.

³⁹ 447. § (1) bek.

⁴⁰ A rögtönítélő eljárás egyéb szabályai a következők. „A rögtönítélő eljárás megindítása iránt a katonai ügyész akképen intézkedik, hogy az illetékes parancsnoktól nyert parancsot a hadosztálybírósághoz haladéktalanul átküldi. Ez a bíróság köteles mindjárt e parancs beérkezése után a legnagyobb gyorsasággal intézkedni az iránt, hogy a rögtönítélő bíróság összeüljön és hogy a rögtönítélő bíróság biztonysága és a halálbüntetés esetleges végrehajtása végett szükséges fedezet és végrehajtó csapat rendelkezésre álljon és köteles gondoskodni arról, hogy a rögtönbíráskodás megtartására kijelölt helyen a szükséges hivatalos felszerelés készenlében, egy lelkész, egy orvos és esetleg a hóhér jelen legyen és hogy ha a halálbüntetés mondatnék ki, annak végrehajtását semmi se akadályozza.” (440. §)

„Sem alakszerű nyomozó eljárásnak, sem vádirat benyújtásának nincs helye, ellenkezőleg az egész eljárás elejétől végig az együttülő rögtönítélő bíróság előtt és ha csak lehet, félbeszakítás nélkül folyik le.” [441. § (1) bek.]

„A terhelt védőt választhat [...] Ha a terhelt e jogával nem él, vagy ha a választott védőt a tárgyalásra azonnal meghívni lehetetlen, a bíróság hivatalból rendel védőt. Ha e célra alkalmas jogtudó egyén nem áll azonnal rendelkezésre, katonaaállományu tisztet kell védő gyanánt kirendelni.” [442. § (2) bek.]

„A tárgyalás azzal kezdődik, hogy a katonai ügyész vádirat felolvasása helyett a terhelt ellen fennforgó tényeket előadja. Az eljárás rendszerint annak a tettek bizonyítására szorítkozik, a mely miatt a rögtönítélő eljárást megindították; a katonai ügyész indítványára azonban kiterjeszhető más oly cselekményekre is, a melyek rögtönítélő eljárás alá tartoznak, ha ennek következtében a rögtönítélő eljárást meghiusító késedelemről tartani nem kell. A terhelt egyéb bűncselekményét figyelmen kívül kell hagyni. A büntársak és a bűnrészesek kipuhatólását sem kell ugyan szem elől téveszteni, de e miatt a vádlott ellen az ítélet meghozását és végrehajtását elhalasztani nem szabad. A bizonyító eljárás befejeztével a katonai ügyész annak eredményét kifejti és indítványát megteszi. Erre a vádlott és védője felel és ha a katonai ügyész még válaszol, az utolsó felszólalás joga mindig a vádlottat és védőjét illeti.” (443. §) Az ítéletet a bíróság zárt tanácskozást követően hozza meg, amelyet nyilvánosan hirdet ki; az ítélettel szemben perorvoslatnak helye nincs. Ha az elítélt nem kapott kegyelmet, akkor lelkészt adnak melléje, majd a halálbüntetést – ahogy fentebb már szó volt róla – vagy kötéllel, vagy golyó által két órán belül végrehajtják.

mondani és mindig ugyanoly módon kell kihirdetni, mint a rögtönbíráskodás elrendelését.⁴¹

A megszüntetésre az illetékes parancsnoknak akkor van joga, ha a statáriumot ő rendelte el, a hadügyminiszter viszont az akár általa, akár az illetékes parancsnok által elrendelt rögtönbíráskodást megszüntetheti. (Meg kell még jegyezni, hogy a hadrakelt seregre részben a fentiekől eltérő szabályok vonatkoztak,⁴² ezek részletezésétől azonban eltekintünk.)⁴³

A párhuzamos katonai törvényeknél is fontosabb szerepe volt azonban a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről rendelkező 1912. évi LXIII. törvénycikknek; míg ugyanis előbbieik csak a katonákra (katonának minősülő személyekre) terjedtek ki, addig az utóbbi mindenkit érintett. E törvénycikk ugyanis felhatalmazta a kormányt, hogy háború idején, sőt már „a háború fenyegető veszélyének okából elrendelt előkészületek esetében” is különleges intézkedéseket tegyen; rendkívüli, a hadihelyzet miatt szükséges (vagy a kormány által annak tartott) szabályokat léptessen életbe anélkül, hogy azok megalkotásához kikérné az országgyűlés beleegyezését vagy akár csak véleményét is.⁴⁴ A kormány (a „ministerium”) a felhatalmazás meglehetősen tág keretei közt szabadon határozhatta meg, hogy milyen intézkedéseket tegyen, azokat mikor léptesse életbe,⁴⁵ illetve hogy hatályuk mely területre vagy területekre (esetleg az ország egészére) terjedjen ki. Ennek keretében a hadviselés érdekeit érintő bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonására irányuló eljárások főtárgyalását elvonhatta az esküdtbíróóságok hatásköréből, és azok elbírálását a kizárólag hivatásos bírákból álló királyi törvényszékek hatáskörébe utalhatta; az esküdtbíróóságok működését teljesen fel is függeszthette; továbbá elrendelhetette, hogy a katonai büntetőbíráskodás alá nem eső, de a hadviselés

⁴¹ 449. § (2) bek.

⁴² Ld. ehhez a XXVII. fejezetet. E külön rendelkezések közül mindazonáltal talán a legfontosabb az, hogy a halálbüntetést a hadihajókon mindig agyonlövésssel kellett végrehajtani, akkor is, ha az ítélet kötél általi halálra szólt.

⁴³ A statáriális bíráskodás jelen szabályainak ilyen alapos és részletes kifejtését egyebekben az indokolja, hogy a későbbi törvények és rendeletek, melyek a rögtönítélő eljárást szabályozzák (bármely kurzus politikai érdekei is hívják azokat életre), gyakorlatilag ugyanezen rendelkezéseket foglalják jogszabályba, így az itt ismertetett előírások (néhány apróbb eltérést nem számítva) a későbbi évtizedek folyamán meghozott rögtönbíróósági normákra is igazak lesznek.

⁴⁴ A kormánynak mindössze utólagos beszámolási kötelezettsége [2. § (3) bek.] volt.

⁴⁵ Erre legkorábban – a fentiek alapján – a katonai mozgósítás elrendelésével egy időben volt lehetősége, ám ha a háború az első intézkedések megtételétől számítva négy hónapon belül nem tört ki, akkor e rendelkezések a törvény erejénél fogva hatályukat veszítették, hacsak fenntartásukhoz az országgyűlés kifejezetten nem járult hozzá.

érdekeit érintő bűncselekményekre a gyorsított eljárást alkalmazzák, ennek kapcsán pedig azt is, hogy bizonyos bűntettek⁴⁶ bevezessék a rögtönbíráskodást.⁴⁷

A gyorsított eljárás (és ezzel együtt a rögtönbíráskodás) szabályait a törvény 31. §-ának felhatalmazása alapján az igazságügy-miniszter alkothatta meg, melyre azonban csak 1914-ben került sor, mégpedig az 1914. évi 12.002. I. M. E. számú rendelet által.⁴⁸ A gyorsított bünvádi eljárás rendes szabályai⁴⁹ a perek gyorsabb lefolyása érdekében némileg korlátozták a vádlottak jogait, de nem olyan mértékben, amely a jogbiztonságot vagy az igazságos ítélezést számottevően veszélyeztette volna;⁵⁰ a rögtönbíráskodásra vonatkozó rendelkezések⁵¹ azonban a hatékonyság érdekében már

⁴⁶ E deliktumok az 1912. évi LXIII. tc. 12. § 4. pontja értelmében a következők voltak: a hűtlenség, a lázadás, a gyilkosság, a szándékos emberölés, a közegészség ellen halál okozásával elkövetett bűntett, a rablás, a gyújtogatás, a vízáradás okozásának bűntette, valamint a vaspályákon, távírdákon (távbeszélőn) vagy hajókon elkövetett közveszélyű cselekmények bűntette. (E bűncselekménycsoportnak a későbbi évtizedek folyamán még több jogszabály vonatkozásában is jelentősége lesz.)

⁴⁷ A kormány már rögtön a háború elején (1914. július 27-én, vagyis a hadiállapot hivatalos beállta előtt egy nappal) élt mindhárom lehetőséggel, amikor is 26, határközeli teritóriumon fekvő törvényszék területén vonta el a súlyosabb (gyorsított bünvádi eljárás alá tartozó) bűncselekmények elbírálásának jogát az esküdtszékektől, és utalta azokat a királyi törvényszékek hatáskörébe (1914. évi 5.486. M. E. számú rendelet); egyúttal ezen esküdtszékek működését teljesen fel is függesztette (1914. évi 5.487. M. E. számú rendelet); valamint e területeken életbe léptette a gyorsított bünvádi eljárás szabályait, amely egyúttal a rögtönbíráskodás bármikori kihirdetésének lehetőségét is maga után vonta (1914. évi 5.488. M. E. számú rendelet). Mindhárom rendelet egyszerre, kihirdetésük napján, vagyis július 27-én hatályba is lépett, és ugyanez igaz a törvény 14. §-a alapján kiadott 1914. évi 5.491. M. E. számú rendeletre is, amely az e 26 törvényhatóság területén elkövetett bizonyos bűncselekmények (jogosulatlan toborzás, esküvel fogadott katonai szolgálati köteletség megszegésére csábítás vagy segítségnyújtás, kémkedés és az ellenséggel való más egyetértés bűntette vagy a fegyveres erőnek vagy szövetséges csapatainak hátrányát vagy az ellenségnek előnyét célzó egyéb cselekmények, a katonai behívó parancs iránt engedtlenségre csábítás, valamint az ezen cselekmények útján elkövetett, szigorúbban megtorlandó cselekmények) vonatkozásában az egyébként polgári büntetőbíráskodás alá tartozó személyeket is katonai büntetőbíráskodás alá helyezte. Az előbbi három rendelet területi hatályát az 1914. augusztus 1-jén kihirdetett és hatályba lépett 1914. évi 5.735. M. E. számú rendelet további tíz törvényhatóság területére (az 1914. évi 5.488. M. E. számú rendelet hatályát pedig a magyar szent korona országainak egész területére), az 1914. augusztus 14-én kihirdetett és hatályba lépett 1914. évi 6.082. M. E. számú rendelet pedig ugyanezen fenti három rendelet hatályát még három másik törvényhatóság területére kiterjesztette.

⁴⁸ E rendeletet ugyancsak július 27-én hirdették ki, és ugyancsak azonnal hatályba lépett.

⁴⁹ I. fejezet (1–24. §§).

⁵⁰ Az 5. § például előírta, hogy „minden intézkedést a lehető legnagyobb sürgősséggel kell elrendelni és foganatosítani, tekintet nélkül a vasárnapokra és ünnepnapokra és a nap szakára”; a 6. § bármely bíróságnak illetékességet biztosított, amelyhez a királyi ügyész fordult; a 8. § lehetővé tette, hogy kötelező védelem esetében ügyvéd helyett ügyvédjelölt vagy más alkalmas jogtudó egyén is kirendelhető legyen. A 9. § kimondta, hogy vizsgálatnak nincs helye, csak nyomozásnak; a 10. § azt, hogy „a nyomozó eljárásban minden hosszadalmasságot kerülni kell”; a 13. § szerint pedig „a kir. ügyész, mihelyt a vádemeléshez elegendő alapot talál, késedelem nélkül, lehető rövídséggel szerkesztett vádiratot terjeszt a bíróság elé, amelyben az ügy főtárgyalására határnap kitézését is kéri”. A 17. § azt írta elő, hogy az ítéletet közvetlenül meghozatala után rögtön ki kell hirdetni, a 18. § pedig úgy rendelkezett, hogy minden esetben csak egyfokú perorvoslatnak van helye, amelyet azonnal, az ítélet kézbesítése esetén pedig az azt követő három napon belül be kell jelenteni.

⁵¹ II. fejezet (25–45. §§).

keveset törődtek a terheltek jogaival, rendkívüli helyzetre rendkívüli szabályokat írtak elő. Ez utóbbiak nagy része megegyezett a parallel katonai törvények által előírtakkal (az értelemszerű eltérésektől eltekintve),⁵² csak egy-két szabály tekinthető újnak vagy másnak. Így például mind a rögtönbíráskodás elrendelése, mind annak megszüntetése az igazságügy-miniszter joga, aki azt a belügy- és a honvédelmi miniszterrel egyetértve gyakorolhatja; a terhelt csak akkor állítható statáriális bíróság elé, ha tetten érték, vagy ha bűnössége minden valószínűség szerint haladéktalanul be fog bizonyosodni;⁵³ a rögtönítélő bíróság dönt arról, hogy a halálra ítéltet kegyelemre ajánlja-e;⁵⁴ a huszadik életévét be nem töltött tettesre halálbüntetés helyett tíz évtől tizenöt terjedhető fegyházbüntetést, a 18. évét be nem töltött terheltre öt évtől tíz évig terjedhető fegyházbüntetést, a „kevésbé bűnös részesekre” pedig a nyugalom és a rend helyreállása után életfogytiglani vagy tíztől tizenöt évig tartó fegyházbüntetést kell kiszabni;⁵⁵ stb. 1915-ben a kormány az 1915. évi 2.060. M. E. számú rendelettel módosította, illetve kiegészítette a gyorsított bünvádi eljárás szabályairól szóló 1914. évi 12.002. I. M. E. rendeletet, amivel egyúttal egy új, egységes kódexet léptetett életbe (1915. évi 9.550. I. M. E. számú rendelet a gyorsított bünvádi eljárás módosított és kiegészített szabályainak megállapításáról), ám ez a kormányrendelet a gyorsított bünvádi eljárás rendes szabályai körében lényeges változást nem hozott, a rögtönbíráskodás szabályozása pedig egyenesen szó szerint megegyezett az 1914-essel, így érdemi módosításra vagy kiegészítésre ezen előírások körében végeredményben nem került sor. Végül a 2731/1917. M. E. rendelet azt is lehetővé tette, hogy az igazságügyi miniszter bizonyos konkrét bűncselekmények (egészen pontosan az 1912. évi LXIII. tc. 12. § 4. pontjában megjelölt deliktumok) vonatkozásában a rögtönbíráskodást elrendelhesse.⁵⁶

4. A Tanácsköztársaság

A fent bemutatott rendkívüli szabályok ezt követően a háború végéig már nem változtak; az I. világháború befejeződésével (elvesztésével), az ország korábbi területe jelentős részének elcsatolásával, a nélkülözéssel és a mindezek egyenes következményeként

⁵² Például katonai törvényszék helyett az ítélezést a királyi törvényszék végzi, a vádlói oldalon katonai ügyész helyett királyi ügyész szerepel, katonai kötelékek vagy kerületek helyett a rögtönbíráskodás törvényhatóságok területére (illetékességi körére) terjedhet ki stb.

⁵³ Ha ez mégsem történe meg, akkor természetesen a rendes eljárás indul meg.

⁵⁴ Ha a rögtönítélő bíróság a terheltet nem ajánlja kegyelemre, a halálbüntetést rögtön (vagyis az ítélet meghozatalától számított két órán belül) végre kell hajtani (attól függetlenül, hogy a terhelt vagy védője kért-e kegyelmet), ha viszont kegyelemre ajánlja, akkor a király döntését mindenképpen meg kell várni. Ha a király a kegyelem megadását elutasítja, akkor ennek kihirdetését követően kell a végrehajtásra sort keríteni, ha pedig a király kegyelmet ad, tilos az illetőt kivégezni.

⁵⁵ Mivel – nem katonákról lévén szó – e rendelet alapján csak kötél általi halálbüntetést lehet alkalmazni, golyó által nem, ezért a párhuzamos katonai törvényeknél írt megkülönböztetés a kétféle kivégzési mód helyébe lépő szabadságvesztés itt értelemszerűen nem jön szóba.

⁵⁶ Ehhez természetesen – mint láttuk – a belügy- és a honvédelmi miniszter egyetértése szükségeltetett, és a rendelet 8. §-a szerint ugyanez a három személy jelölhette ki azt a területet és a rendelet által meghatározott büntettek közül azokat a deliktumokat, ahol és amelyekre nézve a rögtönítélő eljárás hatályba lép.

előálló forradalmakkal azonban gyökeresen új helyzet jött létre, amelyhez a jognak is igazodnia kellett. Ezen új helyzet rendkívülisége a Tanácsköztársaság megalakulásában csúcsonyult ki, amellyel egy olyan államforma jött létre Magyarországon, amilyenhez hasonló még soha korábban. Mindez a büntetőjogi szabályozásban is megmutatkozott: a rendes bíróságok mellett ugyanis rendkívüli bírósági formaként – a statáriális bíróságok helyett, de azokhoz nagyon hasonló jogkörrel – a Tanácsköztársaság kormánya, a Forradalmi Kormányzótanács IV. számú rendeletével felállították az ún. „forradalmi törvényszékeket”. Ez a rendelet kimondta, hogy a forradalmi törvényszék háromtagú (egy elnökből és két tagból áll), akiket a Forradalmi Kormányzótanács nevez ki, és akiknek a megbízatása semmiféle képesítéshez nincs kötve.⁵⁷ A forradalmi törvényszékek eljárására vonatkozó szabályok többsége a rögtönítelő eljárás rendelkezéseiből emeltetett át: igaz volt ez az eljárás előkészületeire és magára az eljárás menetére,⁵⁸ a szavazásra,⁵⁹ a halálbüntetés kiszabására,⁶⁰ a jogorvoslatok tilalmára⁶¹ és a végrehajtásra is.⁶² A Forradalmi Kormányzótanács XCIV. számú rendelete később – némileg eltávolítva a forradalmi törvénykezést a korábbi statáriális eljárás jellegzetességeitől – annyi változást hozott, hogy lehetővé tette a forradalmi törvényszékek ítéletével szemben a jogorvoslatot. Ezt a rendelet „panasznak” nevezte el, amelyet az ítélet kihirdetését követő három napon belül kellett írásban benyújtani vagy jegyzőkönyvbe mondani, és amelynek elbírálására az országos forradalmi főtörvényszék öttagú (egy

⁵⁷ Ugyanez volt igaz a vádbiztosra (vagyis a közvádlóra) és a jegyzőkönyvvezetőre is: őket szintén a Forradalmi Kormányzótanács nevezte ki (megbízatásukat pedig ugyanez a szerv – a forradalmi törvényszékek elnökeihez és tagjaihoz hasonlóan – bármikor visszavonhatta), sőt: a védői feladatokat ellátó személyekkel szemben sem támasztottak semmilyen követelményt, azoknak sem kellett tehát a joghöz értőeknek lenniük.

⁵⁸ „A forradalmi törvényszék hatáskörébe tartozó ügyekben sem alakszerű nyomozó eljárásnak, sem vádirat benyújtásának nincs helye. Az egész eljárás elejétől végéig az együttülő forradalmi törvényszék előtt és ha csak lehet félbeszakítás nélkül folyik le. A terheltet elfogása után azonnal a forradalmi törvényszék elé kell állítani.” (4. §) „A vádbiztos kötelessége a tárgyaláshoz szükséges bizonyítékokat előteremteni, főleg a sértettet, a tanukat és a szakértőket, ha szükséges, közvetlenül megidézni vagy elővezetésük iránt is intézkedni. A forradalmi törvényszék bármely órában és a szabad ég alatt is megtarthatja ülését.” (5. §) „A forradalmi törvényszék előtt a tárgyalás azzal kezdődik, hogy a vádbiztos a terhelt ellen fennforgó tényeket előadja. A bizonyító eljárás befejeztével a vádbiztos annak eredményét kifejti és indítványát megteszi. Erre a terhelt védője felel és ha a vádbiztos még válaszol, az utolsó felszólalás joga mindig a terheltet és védőjét illeti.” (7. §)

⁵⁹ „A tárgyalás befejezésével a forradalmi törvényszék zárt tanácskozás után határoz. A bűnösség kérdésében a határozás titkos szavazással történik.” [8. § (1) bek.]

⁶⁰ „Halálbüntetést csak az elnök és a tagok egyhangú határozatával lehet kiszabni.” [8. § (2) bek.]

⁶¹ „A forradalmi törvényszék határozata ellen fellebbezhetnek vagy másféle perorvoslatnak helye nincs. Az elítélt érdekében bárki által előterjesztett kegyelmi kérelemnek nincs felfüggesztő hatása a végrehajtásra.” (9. §)

⁶² „A forradalmi törvényszék által kiszabott büntetéseket az ítélet kihirdetése után azonnal végre kell hajtani.” (10. §)

elnökből és négy rendes tagból álló)⁶³ tanácsa volt jogosult.⁶⁴ A panasznak a halálbüntetés végrehajtására (és semmi másra) halasztó hatálya volt.

Ami a hatásköri szabályokat illeti: a Forradalmi Kormányzótanács IV. számú rendelete értelmében a forradalmi törvényszékek hatáskörébe tartozott minden olyan bűncselekmény miatti eljárás, amelyet a Forradalmi Kormányzótanács külön rendelettel azok hatáskörébe utalt. E külön rendeleteknek (amelyek egyébként a legkülönbözőbb, az állam érdekeit a legkisebb mértékben is sértő vagy veszélyeztető deliktumokat rendelték büntetni)⁶⁵ azonban nem volt gyakorlati jelentőségük, mivel a Forradalmi Kormányzótanács XLV. számú rendeletének 1. § (3) bekezdése azt is megengedte, hogy a forradalmi törvényszékek „sürgős szükség esetében” eljárjanak olyan bűnügyekben is, amelyeket a Forradalmi Kormányzótanács nem utalt külön rendelettel az ő hatáskörükbe, ha ez a Tanácsköztársaság érdekei védelmében szükségesnek látszott. Ezzel pedig a forradalmi törvényszékek a Forradalmi Kormányzótanács IV. számú rendeletében foglaltakhoz képest olyan *bianco* felhatalmazást kaptak, amellyel végképp elenyészett a rendes bíróságok hatáskörének jelentősége, lévén hogy ezt követően e rendkívüli bíróságok már jogszabály útján biztosított jogosultsággal rendelkeztek arra, hogy bármikor és bármilyen ügyben, amikor és amely során úgy gondolták, az eljárást maguk folytassák le, ezzel pedig a „jogi terror” kiterjedt a legegyszerűbb köztörvényi bűncselekményekre (kisebb lopásokra vagy egyéb vétségekre) is. Ehhez képest már kevés jelentősége volt a Forradalmi Kormányzótanács XCIV. számú rendelete 7. §-ának, amely pusztán azt mondta ki, hogy „ha a terhelt a forradalmi törvényszék hatáskörébe tartozó bűncselekményen felül rendes bíróság hatáskörébe tartozó bűncselekményt is követett el, a forradalmi törvényszék ezt a bűncselekményt is elbírálja”.⁶⁶

Nem a forradalmi törvényszékek ítélkezése volt azonban a Tanácsköztársaság alatt az egyetlen rendkívüli büntető jogszolgáltatási forma; a rendszer vége felé ugyanis a

⁶³ Az országos forradalmi főtörvényszék elnökét és tagjait ugyancsak a Forradalmi Kormányzótanács nevezte ki, és megbízatásukat szintén bármikor vissza is vonhatta.

⁶⁴ Fontos szabály volt még, hogy a vádbiztos a terhelt javára is, a védő pedig a terhelt akarata ellenére is élhetett panasszal (panaszra rajtuk kívül természetesen még maga a vádlott is jogosult volt).

⁶⁵ Ezek közé tartoztak például az állam elleni bűncselekmények, a rablás és a fosztogatás (I. sz. rendelet); a rémhírterjesztés (V. sz. rendelet); a diplomaták személyét, lakását vagy jelképeit sértő deliktumok (XX. sz. rendelet); a Vörös Hadsereg felállítását vagy az abba való toborzást akadályozó vagy károsító cselekmények (XXIII. sz. rendelet); a nevelési és oktatási intézmények, illetve a szállodák és penziók köztulajdonba vételét gátló cselekmények (XXIV. és XXXIII. sz. rendelet); a proletariátus végső győzelme érdekében az egyes személyek vagy csoportok önös érdekei végett alkalmazott önhatalmú erőszak és a Forradalmi Kormányzótanács vagy a népbiztosok által kiadott bármely rendelet megszegése (XLII. sz. rendelet); a kétezer koronát meghaladó aranytárgyak, ékszerek, drágakövek beszolgáltatásának elmulasztása (LVII. sz. rendelet); a gyógyfürdők, gyógyforrások köztulajdonba vételének akadályozása (LVIII. sz. rendelet); élelmiszerek vagy terménynek a közfogyasztás elől bármilyen módon való elvonása (LXXIV. sz. rendelet); a Tanácsköztársaság bármely hatósága vagy közege hivatalos eljárásának akadályozása, a jogtalan rekvirálás, a köztulajdon rongálása, az árdragítás és a hivatali hatalommal való bármilyen visszaélés (XCIV. sz. rendelet); a védkötelezettség megsértése (CIX. sz. rendelet).

⁶⁶ Ez alól kivétel volt az az eset, amikor az együttes elbírálás az eljárás befejezésének késleltetéséhez vezetett volna, illetve az, ha a rendes bíróság az adott bűncselekmény miatt első fokon már véghatározatot hozott.

már többször említett és más vonatkozásokban is fontos XCIV. számú rendelettel újra bevezették a statáriumot is. A rögtönítélő bíráskodás viszonylag késői reaktiválásának oka az volt, hogy a forradalmi törvényszékek eljárása éppen e törvény elfogadásáig maga sem sokban különbözött a statáriális eljárástól, így egészen addig külön rögtönítélő bíróságokra sem volt szükség. Ezt a törvénykezési formát feltehetőleg pusztán azon okból hozták létre, hogy a forradalmi törvényszéki eljárásban felelősségre vonandók számára megteremtsék a fellebbvitel („panasz”) jogát; mivel pedig a XCIV. számú rendelet értelmében a forradalmi törvényszékek előtti eljárás kétfokúvá vált, a legsúlyosabb, a fennálló rendet leginkább veszélyeztető bűncselekményekre bevezették a statáriumot. A rendelet szerint a Tanácsköztársaság végén (gyakorlatilag a saját felhatalmazása alapján) a Forradalmi Kormányzótanács jogosulttá vált a rögtönítélő bíráskodás elrendelésére akár az ország egész területén, akár egyes forradalmi törvényszékek illetékességi területén, mégpedig bármely, ugyancsak általa meghatározott bűncselekmény vonatkozásában, és ugyanezre (hadműveleti területen) felhatalmaztatott a hadsereg-főparancsnokság is; magát a statáriális eljárást pedig lefolytathatta egy külön erre a célra (a Forradalmi Kormányzótanács vagy a hadsereg-főparancsnokság által) kiküldött bíróság, de a forradalmi törvényszék mint rögtönítélő bíróság is.

5. A Horthy-korszak és a II. világháború

A Tanácsköztársaság bukása után mindössze három hétre volt szükség, hogy az új kormány a korábbi törvényes állapotot (legalábbis deklaratív) helyreállítsa: erre az 1919. augusztus 19-én elfogadott, és másnap kihirdetett és hatályba lépett 4.038. és 4.039. kormányrendeletekkel⁶⁷ került sor. Előbbi kimondta, hogy a Tanácsköztársaság szervei által lefolytatott minden büntető eljárás, illetve az azok által meghozott minden határozat és ítélet érvénytelen,⁶⁸ valamint hogy a jövőre nézve a Tanácsköztársaság megalakulása előtti törvények az irányadók;⁶⁹ az utóbbi pedig büntetni rendelte mindazokat, akik a Tanácsköztársaság érdekében bármilyen olyan tevékenységet fejtettek ki, amely a korábbi jogszabályokkal ellentétes volt.⁷⁰ Erre minden büntető törvényszék területén öt bíróból (elnökből és négy tagból) álló külön tanácsok létrehozását írta elő, melyek eljárására ugyanezen rendelet gyorsított bűnvádi eljárásra vonatkozó szabá-

⁶⁷ Hivatalos elnevezésükkel: „a magyar kormány 1919. évi 4.038. M. E. számú rendelete a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról”; illetve „a magyar kormány 1919. évi 4.039. M. E. számú rendelete a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 1919. évi 4.038. M. E. számú rendelet kiegészítéséről”.

⁶⁸ „[...] bűnügyekben a rendes bíróságok és államügyészségek működésének szünetelése alatt foganatosított eljárás és ezalatt az idő alatt hozott határozat érvénytelen.” (2. §) „A rendes bíróságok és államügyészségek működésének szünetelése alatt hozott büntető ítélet semmis [...]” [10 § (2) bek.]

⁶⁹ „A törvénykezés terén a jogfolytonosság helyreállván, a törvénykezésben a korábbi törvényes jogszabályok irányadók, amennyiben ez a rendelet másként nem intézkedik.” [1. § (1) bek.]

⁷⁰ 1. §: „A törvényszék ítélt a jelen rendelettel szabályozott gyorsított bűnvádi eljárás szerint: 1. a tanácsköztársaság szervei, közegei és megbízottai felett, akik hatósági jogkört bitorolva és színelve, a büntetőtörvényekbe ütköző cselekményt követtek el; 2. a tanácsköztársaság fegyveres erejének tagjai vagy az 1. pontban nem említett személyek által a tanácsköztársaság megalapítása, fenntartása vagy visszaállítása érdekében elkövetett bűncselekmények miatt, tekintet nélkül arra, hogy a cselekményt a jelen rendelet életbeléptetése előtt vagy utóbb követték el.”

lyait rendelte alkalmazni. E szabályok egy része megegyezett az 1915. évi 9.550. I. M. E. számú rendeletben foglaltakkal,⁷¹ más részük azonban a gyorsított eljárást inkább a rögtönítelő bíraskodáshoz közelítette.⁷² Ezenkívül a 4.039. számú kormányrendelet rendelkezett kifejezetten a rögtönítelő bíraskodásról is,⁷³ amelyet az 1912. évi LXIII. tc. 12. §-ának 4. pontjában felsorolt bűncselekményekre⁷⁴ tett lehetővé, kizárólag előzetes kihirdetés esetében, az azt követően elkövetett ilyen deliktumokra, mégpedig tekintet nélkül arra, hogy azok esetleg ugyanezen rendelet értelmében (a Tanácsköztársaság érdekében történő megvalósításuk miatt) az enyhébb gyorsított eljárás alá esnének. (Ilyenkor tehát a szigorúbb, rögtönítelő bíraskodásnak volt primátusa.) A statáriumra azonban a kormányrendelet – ellentétben a gyorsított eljárással – nem írt elő külön szabályokat, hanem arra a 9.550/1915. I. M. E. számú rendelet II. fejezetében foglaltak alkalmazását mondta ki.

A következő évben a statáriummal kapcsolatban két fontos, immáron törvényi szintű rendelkezés is született: egyrészt az 1920. évi VI. törvénycikkkel⁷⁵ meghosszabbították a statárium (még mindig csak elvi) alkalmazhatóságának (elrendelhetőségének) időtartamát, mégpedig a trianoni békeszerződés megerősítésének napjától számított egy évig (beleértve ebbe természetesen e törvény hatálybalépése és a megerősítés közötti időtartamot is),⁷⁶ másrészt lehetővé tették a kormány számára a rögtönbírásko-

⁷¹ Ilyen volt például az alakszerű nyomozó eljárás tilalma vagy a terhelt védelemhez való jogának szabályozása.

⁷² Ezek körébe tartozott például az, hogy míg a 1915. évi 9.550. I. M. E. számú rendelet 18. §-a biztosította az egyfokú perorvoslat lehetőségét, addig az 1919. évi 4.039. M. E. számú rendelet 11. § (1) bek.-e értelmében „a bíróság határozatai ellen perorvoslatnak – az újrafelvétel és a jogegység érdekében használható perorvoslatot ide nem értve – nincs helye, és az az ellen bárki által benyújtott kérvénynek nincs felfüggesztő hatálya”. Az 1919-es szabályozás továbbá kimondta, hogy „az eljárás elejétől végig az együttülő bíróság előtt, és hacsak lehet, félbeszakítás nélkül folyik le” [7. § (2) bek.], valamint a következőket is: „Ha a vádlottat halálra ítélték, a bíróság [...] azonnal határoz abban a kérdésben, hogy az elítéltet kegyelemre ajánlja-e vagy sem. Ha a bíróság az elítéltet kegyelemre ajánlandónak nem találta, az ítélet kihirdetése után az elítélt mellé, amennyiben lehetséges és az elítélt azt kívánja, lelkeszt ad, és a halálra előkészülés végett adott megfelelő határidő letelte után a halálbüntetést rajta végrehajtják. Ha a bíróság a halálra ítéltet kegyelemre ajánlandónak találta, a bünygyi iratokat az esetleg beadott kegyelmi kérvénnyel, valamint az államügyészségnek és a bíróságnak véleményével együtt azonnal a magyar Kuriához terjeszti fel, mely a kegyelem felől zárt tanácsülésben indokolás nélkül 24 órán belül végleg határoz. Ha a halálraítélt kegyelmet nem kapott, ennek kihirdetése után a halálbüntetést az előbbi bekezdésnek megfelelően kell végrehajtani.” [11. § (2)–(4) bek.] Mindezek a rendelkezések a „gyorsított eljárásnak” nevezett processzusnak egyértelműen statáriális jelleget kölcsönöztek.

⁷³ 17–18. §§.

⁷⁴ Hütlenség, lázadás, gyilkosság, szándékos emberölés, a közegészség ellen halál okozásával elkövetett bűntett, rablás, gyújtogatás, a vízáradás okozásának büntetése, valamint a vaspályákon, távírdákon (távbeszélőn) vagy hajókon elkövetett közveszélyű cselekmények büntetése.

⁷⁵ Teljes címmel: 1920. évi VI. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes hatalom idejének meghosszabbításáról.

⁷⁶ 1920. évi VI. tc. 2. §. Mivel erre 1921. július 31-én került sor, ezért a statárium kormány általi elrendelésére való törvényi felhatalmazás 1922. július 31-én ért véget; az 1920. évi VI. tc. 1. §-a szerint azonban ha „az említett idő elteltékor a törvényhozás működése netalán szünetelne és a kivételes hatalom ideiglenes fenntartására tovább is szükség volna, a minisztérium a kivételes hatalmat a békeszerződés megerősítésétől számított egy év eltelté után is a törvényhozótestület megalakulásától számítandó három

dás elrendelésének lehetőségét a felségsértés esetére, valamint bizonyos, hatóságokkal vagy magánszemélyekkel szembeni erőszakos bűntettekre nézve.⁷⁷ Ez utóbbit a rögtönbíráskodás alá vonható bűncselekmények kiterjesztéséről szóló 1920. évi XXXVIII. törvénycikk mondta ki, amely egyúttal rendelkezett a katonák által elkövetett hasonló deliktumok miatti rögtönbíráskodás lehetőségéről is. Ezek mellett az 1921. évi XXIX. törvénycikkkel a nemzetgyűlés arra is felhatalmazta a kormányt, hogy a rögtönbíráskodást (amennyiben annak a jogszabályok alapján egyébként helye van) „a gyorsított bünvádi eljárás rendes szabályainak alkalmazásba vétele nélkül is elrendelhesse”.⁷⁸ Ezzel a felhatalmazással élt a kormány, amikor a 6563/1921. M. E. rendelettel a gyorsított eljárásra vonatkozó rendelkezések alkalmazását megszüntette, ugyanakkor a rögtönbíráskodást hatályban tartotta, sőt annak elrendelhetőségét az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikk 1. és 2. §§-ában meghatározott állam elleni bűntettekre is kiterjesztette. Végül a talán legfontosabb törvény 1922-ben született, amikor is az 1920. évi VI. tc.-ben foglalt felhatalmazást az 1922. évi XVII. törvénycikk 6. §-ával a nemzetgyűlés ismét meghosszabbította, jogot biztosítva a kormánynak arra, hogy „a kivételes hatalom alapján kibocsátott azon rendelkezéseket, amelyek még hatályon kívül nem helyezettek, [...] ideiglenesen hatályban tarthassa”, sőt „a szükséghez képest módosíthassa vagy kiegészíthesse”.⁷⁹ Ez a rendelkezés, vagyis a rögtönbíráskodásra vonatkozó szabályozás *kiegészítésének* joga lett ugyanis végül a Horthy-rendszer alatt az a jogalap, amellyel a különböző kormányok a statáriumot bevezethették vagy kiterjeszthették,⁸⁰ és amellyel azután Horthy különböző kormányai

hónapon át még igénybe veheti”, függetlenül attól, hogy a nemzetgyűlés megalakulása a békeszerződés ratifikációját követő egy év eltelte után mikor (akár évekkel később) történik meg. (De azt még a nemzetgyűlés megalakulása sem akadályozhatja meg, hogy a kormány – saját belátása szerint – a már *korábban* kihirdetett kivételes intézkedéseket, így akár a statáriumot is mindaddig fenntartsa, amíg ezt a jogát a nemzetgyűlés kifejezett intézkedéssel vissza nem vonja.) E § továbbá azt is kimondta, hogy ahol a kivételes hatalomról rendelkező „törvényekben és az azok alapján kibocsátott rendeletekben a háború idejéről van szó, ez alatt a kivételes hatalomnak a jelen törvénnyel meghosszabbított idejét is érteni kell; ahol pedig a hadviselés érdekéről van szó, ezzel az ország belső rendjének és közbiztonságának, valamint külső politikájának érdekei is egy tekintet alá esnek”.

⁷⁷ Ide tartozott (a felségsértésen kívül) az 1914. évi XL. tc. szerinti, a hatóságnak vagy tagjának akadályozása hivatásának gyakorlásában, azok intézkedésre kényszerítése, illetve a hatóságot gyakorló személynek vagy a hatóság tagjának hivatásából folyó eljárása alatt vagy hivatásának gyakorlása miatt bosszúból való tetteges bántalmazása, feltéve, hogy azt csoportosan vagy felfegyverkezve követték el; a magánosok elleni csoportos erőszak; a közhivatalnoki minőség színlelésével vagy hatósági rendelet ürügye alatt, illetve a fegyveresen elkövetett magánlaksértés; valamint a gyilkossággal, súlyos testi sértéssel, gyújtogatással vagy más súlyos vagyoni kár okozásával történő fenyegetéssel, illetve közhivatalnoki minőség színlelésével vagy valamely hatóság hivatalos rendeletének ürügye alatt elkövetett zsarolás.

⁷⁸ 1921. évi XXIX. tc. 13. §.

⁷⁹ Emellett ez a törvény is kimondta, hogy „ahol a büntetőjogszabályokban a háború idejéről van szó, ez alatt azt az időt is érteni kell, amíg a jelen § alapján ideiglenesen fenntartott rendelkezések hatályban maradnak”, „ahol pedig a hadviselés érdekéről van szó, ezzel az ország belső rendjének és közbiztonságának, valamint külső politikájának érdekei is egy tekintet alá esnek”.

⁸⁰ Vö. SZÉCHY István: *A statárium. A rögtönbíráskodásra vonatkozó jogszabályok*. Budapest, Országos Központi Községi Nyomda Részvénytársaság, 1932. 8.

ténylegesen éltek is, amikor a húszas és a harmincas években a rögtönbíráskodást elrendelték, avagy annak tárgyi, területi, illetve időbeli alkalmazási körét bővítették.⁸¹

E törvényi rendelkezések alapján a statáriális szabályozás igénybevétele a két világháború közti időszakban kétszer csúcsosodott ki: a húszas évek elején, illetve 1931/32-ben; közülük azonban csak az utóbbinak volt gyakorlati jelentősége. Ami az előbbit illeti: a 28.123/1921. I. M. E. számú rendelet mindenekelőtt a lázadást és a gyújtogatást vonta rögtönítélő eljárás alá, egyúttal pedig minden egyéb bűncselekmény vonatkozásában megszüntette a statáriumot (visszavonta az azok tekintetében kihirdetett rögtönbíráskodást, és e két deliktumra korlátozta azt), rendezve ezzel azt a kaotikus jogalkalmazási helyzetet, amely az I. világháború alatti szabályok hatályosságának esetleges eltérő megítéléséből származott. Ezt a 29.307/1923. I. M. E. számú rendelet egyes bűntettekkel⁸² ismét kiegészítette, ám ezt a kiegészítést mindössze négy nap elteltével⁸³ a 30.004/1923. igazságügyi miniszteri rendelet már hatályon kívül is helyezte, s ezzel a rögtönbíráskodás kihirdetését újra kizárólag a lázadásra és a gyújtogatásra korlátozva. Végül az 1924. január 4-én kelt 135/1924. I. M. E. számú rendelet a lázadason és a gyújtogatáson kívül kihirdette a rögtönbíráskodást a „robbantószer, illetve mindenemű robbanó anyag használásával elkövetett gyilkosságra és szándékos emberölésre”, e bűntettek kísérletére, valamint az „ily gyilkosság elkövetésére irányzott szövetségre” is, és ez a rendelet egészen 1932-ig hatályban is maradt.⁸⁴

Tényleges szerepe azonban a statáriumnak csak 1931-től lett, amikor is azt a biatorbágyi viadukt szeptember 13-án hajnalban⁸⁵ történt felrobbantása miatt a me-

⁸¹ A teljesség kedvéért meg kell még említeni, hogy a polgári rögtönbíráskodás elrendelésére a harmincas évek elejétől törvényi szinten még egy jogszabály lehetőséget biztosított; a villamos energia fejlesztéséről, vezetéséről és szolgáltatásáról szóló 1931. évi XVI. törvénycikk ugyanis kimondta, hogy „azok a büntető rendelkezések, amelyeket a büntetőtörvények – ideértve az 1912:LXIII. tc. 21. §-át is – a táviradák vagy tartozékaik megromlására, használhatóságuk félbeszakítására vagy gátlására megállapítanak, kiterjesztetnek a villamos energia fejlesztésére, vezetésére vagy elosztására szolgáló berendezéseknek vagy tartozékainak megromlására, használhatóságuknak félbeszakítására vagy gátlására is” [61. § (1) bek.], és hogy „az (1) bekezdésben megállapított büntetetre az 1912:LXIII. törvénycikk 12. §-ában meghatározott feltételek fennforgása esetében a rögtönbíráskodást is el lehet rendelni” [61. § (2) bek.].

⁸² Ezek a következők voltak: hűtlenség, gyilkosság, szándékos emberölés, a közegészség ellen halál okozásával elkövetett büntett, az 1920. évi XXXVIII. törvénycikk által megnevezett, statárium alá vonható magatartások mindegyike, továbbá az állami és társadalmi rend felforgatására vagy megsemmisítésére irányuló bűntettek (1921. évi III. tc. 1–2. §§).

⁸³ A 29.307/1923. számú igazságügyi miniszteri rendelet 1923. augusztus 2-án, a 30.004/1923. számú pedig augusztus 6-án hirdettetett ki és lépett hatályba.

⁸⁴ Emellett 1925. december 28-án kifejezetten a debreceni királyi törvényszék teljes területén, valamint a gyulai királyi törvényszékhez tartozó egyes járásokban az igazságügyi miniszter 15.940/1925. I. M. E. számú rendeletével elrendelte a rögtönbíráskodás kihirdetését (a 135/1924. I. M. E. számú rendeletben említett deliktumokon túl) a gyilkosságra, a szándékos emberölésre, a rablásra, a vízáradás okozásának büntetettére, illetve a vaspályákon, táviradák (távbeszélőn) vagy hajókon elkövetett közveszélyű cselekmények büntetettére is; ezt azonban az említett területeken négy hónappal később, az 1926. április 27-én kibocsátott 3249/1926. számú I. M. E. rendeletével már vissza is vont, és a rögtönbíráskodás kihirdetését újra a 135/1924. igazságügyi miniszteri rendeletben szabályozott bűncselekményekre korlátozta.

⁸⁵ A merénylet pontos időpontja 0 óra 20 perc volt.

rényletet követően hat nappal, szeptember 19-én Zsitvay Tibor akkori igazságügy-miniszter 1931. évi 10.479. számú rendeletével kiterjesztette az 1920. évi XXXVIII. törvénycikkben meghatározott, 1914. évi XL. törvénycikk szerinti hatóságellenes cselekedetekre, a magánosok elleni csoportos erőszakra (1878. évi V. tc. 175–176. §§), a lőfegyver használásával elkövetett gyilkosságra és szándékos emberölésre, a közegészség ellen halál okozásával elkövetett büntetetre, a vaspályákon vagy hajókon elkövetett közveszélyű cselekmények büntetétére, az 1921. évi III. törvénycikk 1–2. §§-aiban szabályozott, az állami és társadalmi rend felforgatására vagy megsemmisítésére irányuló büntetésekre, valamint e deliktumok kísérletére is. Bár a Bécsben – többek között ottani bűncselekmények miatt is – elfogott biatorbágyi merénylőt, Matuska Szilvesztert nem végezheték ki, mivel az osztrákok az általuk kiszabott hatéves börtönbüntetés letöltése után csak azzal a feltétellel adták őt ki Magyarországnak, hogy az nem alkalmaz olyan szankciót (nevezetesen halálbüntetést), ami Ausztriában nem létezik, és így Horthy kénytelen volt a büntetést kegyelemből életfogytig tartó szabadságvesztésre átváltoztatni, ám több másik személyt az így lehetővé vált rögtönítélő eljárás keretében nemcsak halálra ítélték, hanem ténylegesen ki is végeztek.⁸⁶ E hisztéria és a rögtönbíráskodás alkalmazása csak több mint egy évvel később, 1932. október 10-én ért véget, amikor is a Zsitvay helyére kinevezett Lázár Andor kiadta az 1932. évi 9.900. I. M. számú rendelet, amely mind az 1931-es, mind a még szintén hatályban lévő 1921-es és 1924-es statáriális rendeletek által kihirdetett rögtönbíráskodást az ország egész területén megszüntette.

A harmincas évek legeleje azonban nemcsak a polgári, hanem a katonai rögtönbíráskodás körében is jelentős változásokat hozott, legalábbis ami – ekkor még pusztán – a jogi szabályozás szintjét illeti: 1930-ban ugyanis megszületett egyrészt a katonai büntető törvénykönyvről szóló 1930. évi II. törvénycikk (Ktbt.), másrészt a katonai büntetőtörvénykönyv életbeléptetéséről és a közönséges büntetőtörvények egyes rendelkezéseinek ezzel kapcsolatos módosításáról és kiegészítéséről szóló 1930. évi III. törvénycikk. Ez utóbbi újraszabályozta a katonai statáriumot, mégpedig úgy, hogy a rögtönítélő eljárás alá tartozható bűncselekmények három csoportját nevesítette. Az első csoportba a legsúlyosabb büntettek tartoztak, amelyek elkövetése miatt a rögtönbíráskodás előzetes kihirdetése nélkül is bármikor el lehetett rendelni a rögtönítélő eljárást, feltéve, hogy „a megzavart fegyelem helyreállítása elrettentő példaadást tesz

⁸⁶ Ezek közül a leghíresebbek Sallai Imre és Fürst Sándor illegális kommunista vezetők voltak, akiket a kommunistaelenes hisztéria áldozataiként 1932 júliusában tartóztattak le, ítélték halálra és végeztek ki államellenes bűncselekmények, vagyis az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály (a munkásosztály) kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalom, illetve szervezkedés kezdeményezése és vezetése miatt. Ez a per volt egyébként az, melynek hatására József Attila számos társával együtt megírta statáriumellenes röpiratát, melyben követelte a politikai célú leszámolások jogi úton történő elintézésének azonnali beszüntetését. (A röpirat szövegét ld. HORVÁTH T. i. m. 61–62.; utóéletét pedig ld. a „röpirat-perről” szóló http://www.bparchiv.hu/demo/magyar/jozsefattila/harmadikper/3_3.html internetes oldalon.)

szükségessé” [42. § (1) bek.];⁸⁷ a második csoport azon deliktumokat ölelte fel, amelyek esetében a rögtönítélő eljárás lefolytatásának a rögtönbíráskodás előzetes kihirdetése nélkül csak háború idején (tehát nem bármikor) lehetett helye;⁸⁸ a harmadik kategóriába tartozó bűncselekmények elkövetőit pedig csak akkor lehetett statáriális eljárás útján felelősségre vonni, ha azt előzetesen szabályszerűen kihirdették (ez a kihirdetés azonban történhetett béke és háború idején is).⁸⁹ Végül új rendelkezés az is, hogy a törvény szerint a rögtönítélő eljárásban immár kísérlet, részesség és sikertelen felbujtás esetében is kiszabhatóvá vált a halálbüntetés.⁹⁰

1939-től azután a statáriummal kapcsolatos jogszabályalkotás nagy mértékben felgyorsult, ezzel párhuzamosan pedig – annak tényleges alkalmazásba vétele miatt – a rögtönbíráskodásnak a *gyakorlati* jelentősége is lényegesen megnövekedett. A harmincas évek végi háborús készülődést fémjelző első jelentős, a rögtönbíráskodással (is) foglalkozó norma a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk volt, amely (amellett, hogy felhatalmazást adott a kormány számára bármely háború idejére szóló jogszabály, illetve bármely háború idejére szóló büntető rendelkezés hatályának kiterjesztésére az országot közvetlenül fenyegető háborús veszély idejére is)⁹¹ szinte korlátlan lehetőséget biztosított a kormánynak rögtönbíráskodás elrendelésére mind a polgári, mind a katonai büntetőbíráskodás körében, amelyet az rendeletileg akár az ország (illetve a honvéd büntetőbíráskodás) egész területére, akár pedig annak (azoknak) egy részére is beve-

⁸⁷ Idetartoztak a függelémsértés, a zendülés és a katonai ör elleni büntett mindazon esetei, amelyekre a Kbtbk. halálbüntetés kiszabását is lehetővé tette (továbbá ezek néhány más, hasonlóan veszélyes esete); a gyilkosság, amennyiben azt az előbbi három katonai büntett megvalósítása során vagy annak érdekében követték el; továbbá a gyávaság deliktuma.

⁸⁸ E körben egyetlen büntett található: a hűtlenség azon tényállása, amely a kémkedést rendeli halállal büntetni. (Kbtbk. 60–63. §§)

⁸⁹ Erre már széles körben lehetőség volt: idetartoztak a katonai bűncselekmények közül egyes „fegyelem és rend elleni” büntettek [polgári lakosság fosztogatása, harctéri (a harctéren maradt halottaktól, sebesültektől, betegektől történő) fosztogatás – Kbtbk. 113–115. §§], a bujtogatás, a szökés és a lázadás büntette; az 1920. évi XXXVIII. törvénycikk által említett deliktumok; az 1912. évi LXIII. tc. 12. §-ának 4. pontjában felsorolt bűncselekmények; a hűtlenségnek ezen törvénnyel (az 1930:III. tc.-kel) újraszabályozott valamennyi (tehát nem csak a halállal büntethető) tényállása; az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikk szerinti állam elleni büntettek; valamint a robbanóanyag vagy robbantószer felhasználásával elkövetett bűncselekmények [1924. évi XV. tc. 1. § (3) bek.].

⁹⁰ A halálbüntetést az 1930. évi III. tc. értelmében akkor kell akasztással végrehajtani, „ha a cselekményre a törvényben amúgy is kötéllal végrehajtandó halálbüntetés van megállapítva vagy ha a cselekmény közönséges bűncselekmény”, egyébként a kivégzés módja az agyonlövés. Továbbá abban az esetben, ha a rögtönítélő eljárás alá vont vádlott még nem töltötte be 20. életévét, akkor tíz évtől tizenöt évig terjedhető fegyházbüntetést, ha pedig 18. életévét sem érte el, tíz évtől tizenöt évig terjedhető fogházbüntetést kell kiszabni; illetve a rögtönítélő bíróság akkor, „ha a halálbüntetésnek egy vagy több a büntetésre leginkább rászolgált egyénen fogatosított végrehajtása a nyugalom és a rend helyreállítására szükséges elrettentő példát már megadta, fontos okokból a kevésbbé bűnös résztvevőkre kötéllal végrehajtandó halálbüntetés helyett életfogytig vagy tíz évtől tizenöt évig terjedhető fegyházbüntetést, agyonlövéssel végrehajtandó halálbüntetés helyett öt évtől tíz évig terjedhető fegyház- vagy börtönbüntetést szabhat ki”, ez azonban már (az életkor szerinti differenciálással ellentétben) a bíróság mérlegelési körébe tartozik.

⁹¹ Sőt ezt (mármint hogy mi és mettől meddig tekintendő háborús veszély idejének) rendelet útján szintén maga a kormány határozhatta meg (219. §).

zethetett, mégpedig bármely bűncselekmény vonatkozásában; sőt az eljárási szabályokat is a kormány (a „minisztérium”) állapíthatta meg.⁹² A rögtönbíráskodást a 221. § szerint a kormány akkor rendelhette el, „ha az ország épségének vagy belső rendjének megóvása végett elrettentő példaadás szükséges”, annak meghatározásában azonban, hogy ez pontosan milyen feltételek esetén és mikortól van így, semmi sem kötötte. Garanciális szabályként íratott továbbá elő, hogy rögtönbíráskodásnak csak előzetes kihirdetés után lehet helye (ez a rendelkezés azonban nem érintette sem a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. tc.-ben, sem az 1930. évi III. tc.-ben foglalt szabályokat, amelyek bizonyos bűncselekmények esetében lehetővé tették a statárium előzetes kihirdetés nélküli alkalmazását, így ezen deliktumok vonatkozásában az 1939-es honvédelmi törvénytől függetlenül továbbra is lehetőség volt az előzetes kihirdetés mellőzésére), valamint az is, hogy „mihelyt a rögtönbíráskodás elrendelésének oka megszűnt, főleg, ha a halálbüntetésnek egy vagy több bűnösön foganatosított végrehajtásával az elrettentő példa már megadatott, a rögtönbíráskodás megszüntetését azonnal ki kell mondani és mindig ugyanoly módon ki kell hirdetni, miként a rögtönbíráskodás elrendelését”.

Az 1939. évi II. tc. által biztosított felhatalmazásokkal a kormány élt is. Ami a statárium alkalmazhatósága idejének és normatív feltételeinek megállapítását illeti, a Bárdossy-kormány 1941. április 9-én, Jugoszlávia megtámadását követően adta ki a háború idejére szóló különös büntetőjogi rendelkezések alkalmazása kezdőnapjának és területi hatályának meghatározásáról szóló 2.730/1941. M. E. számú rendeletét, amely előírta, hogy ezen háború idejére vonatkozó speciális normákat az ország, illetve a honvéd büntetőbíráskodás egész területén 1941. április 12-től ellenkező rendelkezésig alkalmazni kell. (Mivel ekkor a Magyar Királyság a hadiállapotot még nem nyilvánította ki,⁹³ ezért önmagában a honvédelmi törvény alapján nem léphettek volna hatályba a háború idején irányadó szabályok, emiatt volt szükség a kormánynak a honvédelmi törvénybe foglalt felhatalmazás alapján meghozott intézkedésére.) Nem sokkal később, 1941. június 30-án a minisztérium általános szabályokat alkotott, amelyek normatív jelleggel határozták meg azt az időpontot, amikortól a háború idejére szóló szabályokat alkalmazni kell (valamint ugyanez a kormányrendelet az egyébként polgári büntetőbíráskodás alá tartozó személyeket bizonyos bűncselekmények⁹⁴ elkövetése esetén honvéd büntetőbíráskodás alá helyezte). Ezen (1941. évi 4.850. M. E. számú) rendelet

⁹² Amíg azonban ez nem következett be (azaz egészen 1939. augusztus 28-ig, a m. kir. minisztérium 1939. évi 8.020. M. E. számú rendelete kihirdetése és hatálybalépése napjáig), addig mind a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. tc. XXVI. fejezetében (433–450. §§), mind pedig a 9.550/1915. I. M. E. számú rendelet II. fejezetében (25–45. §§) foglalt rendelkezések hatályban maradtak és alkalmazandóak voltak. (Erről egyébként – vagyis arról, hogy milyen szabályok alapján kell eljárni – minden egyes, a statárium kihirdetéséről vagy kiterjesztéséről szóló rendelet külön is rendelkezett, *expressis verbis* kimondva e normák alkalmazásának kötelezettségét.)

⁹³ Hadba lépésünkre hivatalosan csak 1941. június 26-án került sor.

⁹⁴ E bűncselekmények a következők voltak: a hűtlenség különböző (akár vétségi) esetei; tiltott csapatgyűjtés; katonai bűncselekmény (büntett vagy vétség) elkövetésére való felbujtás vagy abban való bűnszegély; szökött katonának való segítségnyújtás; hadifogoly szökéséhez nyújtott segély; valamint minden olyan, ezeknél szigorúbban büntetendő bűncselekmény, amelyet a fenti cselekmények révén valósítottak meg.

szerint e rendelkezéseket általános mozgósítás esetén annak közhírré tételének napjától a honvéd büntetőbíráskodás egész területén, részleges mozgósítás esetén (ahol ilyen közhírré tétel nincs) a mozgósítás első napjától a mozgósított seregtettekhez tartozó kötelékeknél, az ország hadba lépése esetében pedig az erre vonatkozó hivatalos nyilatkozat közzétételének napjától kezdve szintén a honvéd büntetőbíráskodás egész területén alkalmazni kellett.⁹⁵ (A háború idejére szóló különös anyagi büntetőjogi rendelkezések hatályának megszüntetését majd az új, demokratikus hatalom képviselőjeként megalakult ideiglenes nemzeti kormány 7.300/1945. M. E. számú rendelete,⁹⁶ a háború idejére szóló honvéd büntető eljárásjogi rendelkezések alkalmazásának megszüntetését pedig az 1.740/1946. M. E. számú rendelet fogja kimondani.)

Ennél is fontosabb volt azonban a kormánynak a rögtönbíráskodásra vonatkozó, szintén a honvédelmi törvény felhatalmazása alapján megalkotott konkrét szabályozása, az ez utóbbi kategóriába tartozó jogszabályok ugyanis nemcsak mennyiségileg jelentettek az előbbieknél lényegesen több normát, hanem e rendeletek fontosságukban is messze felülmúlták a 2.730/1941. és a 4.850/1941. kormányrendeleteket. A polgári rögtönbíráskodás eljárási szabályait a honvédelmi törvény 221. §-ában foglaltak jogán a kormány 1939. augusztus 28-án hirdette ki és léptette hatályba (a m. kir. minisztérium 1939. évi 8.020. M. E. számú rendelete), míg ugyanezt a katonai rögtönbíráskodás egy részterülete, nevezetesen a hadrakelt seregnél alkalmazandó statárium vonatkozásában az 1944. évi 1.420. M. E. számú rendelettel (annak is a kifejezetten erről szóló 38. és 39. §-ával) 1944. május 1-jével tette meg.⁹⁷ Az utóbbi semmilyen lényeges elemében nem tért el az 1912. évi XXXIII. tc.-ben foglaltaktól (sőt jóval felületesebb és hézagosabb szabályozása révén anélkül nem is volt alkalmazható),⁹⁸ és két kivétellel (a 9.550/1915. I. M. E. számú rendelet vonatkozásában) ugyanez a 8.020/1939. kormányrendeletéről is elmondható.⁹⁹ E két eltérés közül az első (és a kevésbé fontos), hogy az 1939-es szabályozás szerint a rögtönbíráskodás kihirdetését immáron kifejezetten közölni kellett a rögtönbíráskodás területén levő büntetőintézetek, javító-nevelő intézetek és magán-nevelőotthonok igazgatóival, vagyis azon intézmények vezetőivel, amelyekben a legtöbb potenciális bűnelkövető lakott. A másik (az előbbinél jóval lényegesebb) eltérés pedig az volt, hogy míg az 1915-ös szabályozás az igazságügy-minisztert, addig az 1939-es rendelet a kormányt hatalmazta fel a rögtönbíráskodás kihirdetésére, a rögtönbíráskodással érintett területek és bűncselekmények meghatározására, valamint a statárium megszüntetésére. Ez jól látszik egyébként a rögtönbíráskodás konkrét alkalmazásáról rendelkező jogszabályokból

⁹⁵ Megjegyzendő, hogy mivel a rendeletet csak június 30-án hozták meg, kihirdetésére és hatálybalépésére pedig másnap (július 1-jén) került sor, a hadiállapot viszont már június 26-án beállt, ezért a rendelet szerint – a fenti helyzetre tekintettel – a háború idejére szóló speciális rendelkezéseket csak a kihirdetés napjától kezdve kellett alkalmazni (e rendelet tehát a visszaható hatályt nem írta elő).

⁹⁶ Megalkotása 1945. augusztus 16-án, kihirdetése és hatálybalépése pedig szeptember 6-án történt meg.

⁹⁷ Magának a rendeletnek a megalkotására és kihirdetésére még március 29-én sor került.

⁹⁸ Természetesen a nem a hadrakelt seregnél alkalmazandó statáriális eljárásokra pedig kizárólag az 1912. évi XXXIII. tc., illetve az 1930. évi III. tc. rendelkezései voltak irányadók; azok hatályát tehát az 1.420/1944. kormányrendelet nem érintette.

⁹⁹ Az 1939. évi 8.020. M. E. számú rendelet hatálybalépésével az 1915. évi 9.550. I. M. E. számú rendelet hatálya megszűnt.

is: míg a 8.020/1939. M. E. számú rendelet hatálybalépése, azaz 1939. augusztus 28-a előtt a rögtönbíráskodás kihirdetését, megszüntetését, kiterjesztését vagy korlátozását igazságügy-miniszteri rendeletek szabályozták, addig az ezt követő hasonló tartalmú jogi normák már kormányrendeleti formában jelennek meg.

Már az ominózus 8.020/1939. kormányrendelet hatálybalépése (és a II. világháború kitörése) előtt három jogszabály (igazságügy-miniszteri rendelet) is született, amely a rögtönbíráskodás konkrét alkalmazhatóságáról szólt; a február 4-én kelt 1939. évi 3.431. I. M. E. számú rendelet az ország egész területére (de kizárólag a polgári büntetőbíráskodás körében, a katonaiakban nem) elrendelte a rögtönbíráskodás kihirdetését bizonyos bűncselekmények¹⁰¹ vonatkozásában; ezen büntettek számát a rögtönbíráskodás korlátozásáról szóló 1939. évi 12.727. I. M. E. számú rendelet¹⁰² csökkentette;¹⁰³ majd a 24.168/1939. I. M. E. számú rendelet¹⁰⁴ ugyanezen deliktumok elkövetőivel szemben elrendelte a statárium kiterjesztését „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területekre”. 1940-ben egy, 1941-ben pedig további két jogszabály (immáron kormányrendelet) terjesztette ki a rögtönbíráskodás hatályát: az 1940. évi 5.850.,¹⁰⁵ az 1941. évi 2.770.¹⁰⁶ (ez már egyes büntettek esetében a honvéd büntetőbíráskodás körében is)

¹⁰¹ Ezek a következők voltak: a lőfegyver, robbantószer, illetve mindennemű robbanóanyag felhasználásával elkövetett gyilkosság és szándékos emberölés, az ilyen gyilkosság és szándékos emberölés kísérlete, illetve az ilyen gyilkosság elkövetésére irányuló szövetség; az 1914. évi XL. tc. szerinti, a hatóságok vagy annak tagjának akadályozása hivatásának gyakorlásában, azok intézkedésre kényszerítése, illetve a hatóságot gyakorló személynek vagy a hatóság tagjának hivatásából folyó eljárása alatt vagy hivatásának gyakorlása miatt bosszúból való tetteleges bántalmazása, feltéve, hogy azt csoportosan vagy felfegyverkezve követték el; valamint a magánosok személyével vagy dolgaikkal szembeni csoportos erőszak (1878. évi V. tc., 175–176. §§). A rögtönbíráskodás hatálya a rendelet értelmében az itt felsorolt bűncselekmények vonatkozásában a tetteseken kívül a részesekre is kiterjedt; mivel ez (a részesek statáriális eljárás alá vonása a tettesekkel egyetemben) az összes többi II. világháborús rögtönbíráskodási rendeletre is igaz lesz, ezért a következőkben azt külön sehol nem említjük meg.

¹⁰² Kihirdetése és hatálybalépése: 1939. május 9.

¹⁰³ Ez a rendelet kivette a statárium alá vonható deliktumok köréből a hatóságok büntetőjogi védelméről szóló 1914. évi XL. tc. szerinti büntetést, ha azt pusztán csoportosan (de nem fegyveresen) követték el, illetve a magánosok elleni erőszaknak a Btk. 175. és 176. §-ában szabályozott eseteit.

¹⁰⁴ Kihirdetett és hatályba lépett 1939. augusztus 25-én.

¹⁰⁵ Ez – még mindig kizárólag a polgári büntetőbíráskodás körében – a korábban rögtönbíráskodás alá vont bűncselekményeken felül a következő deliktumok elkövetőivel szembenette kötelezővé az ország egész területén a statáriális eljárást: felségsértés, hűtlenség, lázadás, illetve a felségsértés és a lázadás elkövetésére létrejött szövetség és az azokra való felhívás; az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikkben foglalt állam elleni cselekmények; a „honvédelem érdekét veszélyeztető rongálás” büntette, ha azzal az elkövető egy vagy több ember halálát okozta, és ezt az eredményt előre láthatta [1939. évi II. tc. 204. § (2) bek.].

¹⁰⁶ Ez a rendelet a fenti büntettek felül mind a polgári, mind pedig (a II. világháború folyamán először) a katonai büntetőbíráskodás körében (mind az ország, mind a katonai büntetőbíráskodás területére nézve) elrendelte a rögtönbíráskodás kihirdetését a honvédelem érdekét veszélyeztető rongálás büntetetté, akkor is, ha az nem járt halálos következménnyel [1939. évi II. tc. 204. § (1) bek.]; a különböző közérdekű üzemekben, honvédelmi üzemekben vagy közegészségügyi intézményekben folyó munka folytonosságának megnehezítése és megghiúsítása által elkövetett büntettek, mégpedig az ilyen deliktumok minden kezdeményezőjére és vezetőjére, valamint minden olyan tettesére, aki a bűncselekményt a munka szándékos hibás vagy hiányos végzésével vagy rongálással követte el (a többi,

és az 1941. évi 4.870. M. E. számú rendelet.¹⁰⁷ Végül a hadihelyzet fokozódására és a belső feszültségek növekedésére tekintettel 1943-ban és 1944-ben további két-két kormányrendelet írta elő újabb deliktumokra („természetesen” a korábbi büntettek mellé) a rögtönítélő bíraskodás kihirdetését, mégpedig mind a polgári, mind a honvéd büntetőbíraskodás körében az ország, illetve a honvéd büntetőbíraskodás egész területére: az 1.020/1943.,¹⁰⁸ a 3.940/1943.,¹⁰⁹ az 1.130/1944.¹¹⁰ és az 1.250/1944. M. E. számú rendelet.¹¹¹

e fogalomkörbe nem tartozó tettesre azonban nem) (1939. évi II. tc. 203. §); a katonai vezetővel szemben elkövetett engedetlenség és tetteleges bántalmazás büntetetté (1939. évi II. tc. 205. §); a légvédelmi készültséggel kapcsolatos elsötétítés, ügyszintén a légi riadó ideje alatt elkövetett gyilkosság, szándékos emberölés, súlyos testi sértés, rablás és lopás büntetetté; végül mindeme bűncselekmények kísérletére.

¹⁰⁷ E jogszabály június 30-án hirdettetett ki és lépett hatályba. Ez egyrészt elrendelte a rögtönítélő bíraskodást a honvéd büntetőbíraskodás körében annak egész területére mindama bűncselekményekre nézve, amelyek a korábbi, 1939–1941 között meghozott statáriális rendeletek értelmében a polgári büntetőbíraskodás körében már rögtönítélő eljárás alá estek (ezzel pedig egységesítette a polgári és a katonai statáriális eljárás alá vonható deliktumok körét); másrészt – immáron mind a polgári, mind a katonai büntetőbíraskodás körében („természetesen” azok egész területére) – kiterjesztette a statáriumot a közegészség elleni büntetetre (kút, vízvezeték, víztartó megmérgezése, avagy életveszélyes vagy egészségre ártalmas anyaggal kevert élelmiszer árusítása, áruba bocsátása vagy szétosztása, amennyiben e cselekmények valaki súlyos testi sérülését vagy halálát okozták – 1878. évi V. tc. 315. §); a gyújtogatásra; a vízáradás okozásának büntetetté; a vaspályákon, távírdákon (távbeszélőn), hajókon, légi járműveken, villamos energia fejlesztésére, vezetésére és elosztására szolgáló berendezéseken vagy azok tartozékain elkövetett közveszélyű cselekmények büntetetté (1878. évi V. tc. 434–436., 444. §§; 1939. évi II. tc. 208., 209. §§; 1931. évi XVI. tc. 61. §); a robbantószer és robbanóanyag előállításával, tartásával és használatával elkövetett bármely bűncselekményre [1924. évi XV. tc. 1. § (3) bek.]; továbbá mindezen deliktumok kísérletére.

¹⁰⁸ A hadműveleti területre feladott postai küldemények és az oda irányuló katonai szállítmányok tekintetében a szállítási tartama alatt elkövetett lopás és sikkasztás büntetetté tette lehetővé ez az 1943. február 20-i kormányrendelet a statáriális eljárást.

¹⁰⁹ Ezen, 1943. július 20-án megalkotott és július 24-ével kihirdetett és hatályba lépett kormányrendelet a lopás és a rablás büntetettének azon eseteire (továbbá ezek kísérletére) írta elő a rögtönítélő bíraskodást, amelyet egyrészt a légítámadás alatt vagy az azt követő időben a légítámadással sújtott területen a rombolás okozta helyzet, másrészt az ilyen terület közelében a légítámadás következtében keletkezett riadalom, harmadrészt a hadviselés érdekei szempontjából elrendelt kiürítés és elszállítás vagy ellenséges behatás folytán hadsági intézkedés nélkül történt tömeges elköltözés esetében ezen helyzet kihasználásával követtek el.

¹¹⁰ Ezt a jogszabályt közvetlenül a német megszállást követően, egészen pontosan 1944. március 27-én már a Sztójay-kormány fogadta el, kihirdetésére és hatálybalépésére pedig már másnap sor került. Ez a rögtönítélő bíraskodást a rádió adó-, illetve adó-vevő készülék (berendezés) engedély nélküli létesítése vagy üzemben tartása esetén [1939. évi II. tc. 200. § (1) bek.] tette kötelezővé, kivéve azt az esetet, ha valaki az ilyen adó- vagy adó-vevő készülék (berendezés) létesítését vagy üzemeltetését a rendelet kihirdetését követő napig (március 29-ig) bejelentette.

¹¹¹ Az 1944. évi 1.250. M. E. számú rendeletet mindössze néhány nappal az 1.130/1944. kormányrendelet kihirdetését követően, 1944. április 3-án alkották meg (kihirdetésére és hatálybalépésére másnap, április 4-én került sor); ez kiterjesztette a rögtönítélő bíraskodást a gyilkosság, a szándékos emberölés, ezek kísérlete, a gyilkosság elkövetésére irányuló szövetség, valamint a rablás és a rablás kísérlete minden esetére (a lőfegyver, robbantószer, illetve mindennemű robbanóanyag felhasználásával elkövetett gyilkosság és szándékos emberölés, az ilyen gyilkosság és szándékos emberölés kísérlete, illetve az ilyen gyilkosság elkövetésére irányuló szövetség; valamint a légvédelmi készültséggel kapcsolatos

Ezt követően a háború végéig a német megszállás alatti, illetve a később nyilasok által (is) uralt országrészben újabb statáriális rendelkezések már nem születtek; a magyar történelem legsötétebb hónapjaiban pedig mindenféle (mégoly formális) jogszabályok nélkül folyt a háború és a szervezett népiirtás. A jog, mint olyan, csak a szovjet csapatok által egyszerre felszabadított és megszállt területeken kerül majd ismét előtérbe, a rendkívüli helyzetre tekintettel tetemes részben szintén *extra ordinem* jogi szabályozás keretében, aminek azonban immáron csak egyik, és még csak nem is a legjelentősebb része lesz (pontosabban – a formális jogfolytonosságot figyelembe véve – marad) a statárium.

6. Rendkívüli büntetőjog a II. világháború után

Az ország német és nyilas uralom alól való fokozatos felszabadítása (amely egyszerűsmin Magyarországot szovjetek általi megszállását is jelentette) megadja a lehetőséget a legitím módon alkotott jogszabályok betartatásán alapuló formális jogszolgáltatás újjáélesztésére. 1944. december 21-én Debrecenben összeül az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amely másnap, december 22-én megválasztja az Ideiglenes Nemzeti Kormányt,¹¹² majd e két szerv elkezd megalkotni azokat a büntető anyagi jogi és eljárásjogi rendelkezéseket, amelyek a konszolidációhoz szükségesnek mutatkoznak, illetve felállítja (vagy újraszervezi) azokat a bíróságokat, amelyek mind ezeknek az újonnan alkotott normáknak, mind pedig a régi, elismert jogszabályoknak az érvényesítésére hivatottak. Ennek keretében a büntető jogszolgáltatást részben [a Csemegi-kódex, vagyis az 1878. évi V. tc. (az akkor hatályos Btk.) körében] a rendes bíróságok, részben pedig négy (avagy öt)¹¹³ külön-, illetve rendkívüli bíróság hatáskörébe utalja.¹¹⁴ Ez utóbbiak közül elsőként a népbíróságok felállítását történik meg;¹¹⁵ emellett egyes gazdasági tárgyú, az

elsötétítés, úgyszintén a légi riadó ideje alatt elkövetett gyilkosság, szándékos emberölés és rablás – és persze az ugyanilyen jellemzőkkel rendelkező súlyos testi sértés és lopás – büntetése ugyanis már a korábbi jogszabályok [az 1939. évi 3.431. I. M. E. számú rendelet és az 1941. évi 2.770. M. E. számú rendelet] statáriális eljárást írtak elő.

¹¹² Az Ideiglenes Nemzetgyűlés egyúttal „a magyar állami szuverénitás kizárólagos képviselőjévé” nyilvánítja magát, majd – megalapozva saját legitimitását – ezen határozatát az 1945. évi I. törvénnyel törvényerőre emeli.

¹¹³ Az, hogy ebben az időszakban hány fajta rendkívüli büntető jogalkalmazó szervről beszélhetünk, attól függ, hogy az uzsorabíróságokat, illetve az uzsorabírósági különhatóságokat egy szervnek tekintjük-e.

¹¹⁴ A rendkívüli büntető anyagi és eljárási jog ekkori szabályairól részletesen ld. TÓTH J. Zoltán: A halálbüntetésre vonatkozó magyarországi szabályozás a rendes és a rendkívüli büntetőjogban a II. világháborút követő években, valamint az államszocializmus első évtizedében. *Miskolci Jogi Szemle*, 2008/1. 87–110.

¹¹⁵ A kormány – első intézkedéseinek egyikeként – 1945. január 25-én bocsátotta ki a népbíráskodásról szóló 81/1945., majd április 27-én az 1.400/1945., augusztus 1-jén pedig az 5.900/1945. M. E. számú rendeletet, amelyek a háborús és emberiség elleni bűntetteket, valamint az ilyen cselekmények elkövetőivel szemben irányadó eljárási szabályokat tartalmazták; végül mindezen jogszabályokat az 1945. szeptember 16-án kihirdetett és hatályba lépett 1945. évi VII. törvény törvényerőre emelte. A népbíróságok már 1945. februárjában megkezdték működésüket, és összesen mintegy hatvanezer (nem csak háborús bűnnel vádolt) ember ügyében jártak el, akiknek a többségét elítélték, sokukat halálra; a halálos ítéletet 189 emberen pedig végre is hajtották. (Az adatok forrása: SZINCÁS TIBOR: *Történelmi*

ország lakosainak ellátását veszélyeztető bűncselekmények elbírálása részben a (Horthy-rendszer találmányát jelentő és a világháború után újjászervezett) uzsorabíróságok, részben az ezek keretében 1947-ben életre hívott uzsorabírósági különtanácsok hatáskörébe kerül;¹¹⁶ megszervezik a katonák által elkövetett deliktumok elbírálására a haditörvényszékeket;¹¹⁷ továbbá elrendelik (fenntartják) a rögtönbíráskodást is.

kronológia. Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 1998. 436. Megjegyzendő, hogy – mivel statisztikai adatszolgáltatás 1945 és 1951 között nem volt – ezek az adatok nem teljesen megbízhatók. Ezt mutatja az is, hogy Lukács Tibor a népbírósági eljárásban halálra ítélték és ténylegesen kivégezettek számát 180-ra, Major Ákos, a NOT akkori elnöke pedig 194-re vagy 197-re teszi. Ez utóbbi hivatkozásokat ld. HORVÁTH T. i. m. 42.) A népbíróság által halálra ítélt és kivégezt háborús és népellenes bűnösök közül a leghíresebbek Szálasi Ferenc „nemzetvezető”, illetve Bárdossy László, Imrédy Béla és Sztójay Döme egykori miniszterelnökök voltak; de az egyéb hatásköri szabályok alapján a hírhedt Rajk-perben is a népbíróság, pontosabban a Budapesti Népbíróság különtanácsa hozott ítéletet. (A népbíráskodásról szóló jogszabályok részletes bemutatásához ld. HELLER i. m. 380–392.)

¹¹⁶ Az uzsorabíróságokat még a Horthy-korszak legelején az árdragító visszaélésekről szóló 1920. évi XV. tc. végrehajtására kiadott 5.950/1920. M. E. számú rendelettel állították fel. Ezek az ítélkező szervek a Horthy-korszakban a királyi törvényszékek vagy a nagyobb járásbíróóságok keretén belül, külön háromfős tanácsokban működtek, melyek elnöke és egyik tagja mindig hivatásos bíró, másik tagja pedig mint laikus ülnök az östermelés, az ipar vagy a kereskedelem egyik képviselője („szakférfúja”) volt. Ez a szervezet egy ideig 1945 után is megmaradt, és az uzsorabíróság hatáskörébe utalt büntetőeljárásokat ilyen összetételű (tehát többségükben hivatásos bírókból álló) tanácsok bírálták el. (Ekkor – egyebek mellett – ezek hatáskörébe tartozott a gazdasági rend büntetőjogi védelméről szóló 8.800/1946. M. E. számú rendeletben foglalt előírások megsértőinek vagy az 5.450/1948. kormányrendelet 1. § (1) bekezdése szerinti, „a forintértékre szóló bankjegyek és érmék tekintetében elkövetett pénzhamisítás” büntette és vétsége elkövetőinek büntetőjogi felelősségre vonása.) 1947-ben azonban a nemzetgyűlés elfogadta az uzsorabírósági különtanácsokról szóló 1947. évi XXIII. törvényt, amely elrendelte az ítélőtáblák székhelyén működő minden uzsorabíróságnál egy (vagy több) „uzsorabírósági különtanács” megalakítását, amely szerv az uzsorabíróságok feladatától eltérő, önálló feladatkört kapott, és nem mellesleg amelynek személyi összetétele is jelentősen különbözött az „anyaszervétől”. Az uzsorabírósági különtanácsok ennek értelmében ötfős testületek voltak, amelynek pusztán az elnöke volt hivatásos bíró, a tagok pedig laikus „munkásbírók” voltak. A törvény értelmében e különtanácsok hatáskörébe tartozott a 8.800/1946. M. E. számú rendeletben foglalt árdragító visszaélések és a „közellátás érdekét veszélyeztető cselekmények” elbírálása, illetve a közszükségleti cikkek miniszteri engedély nélkül történő külföldre szállítása büntetőben (9.480/1945. M. E. számú rendelet) való eljárás, ha a cselekményt üzletszerűen követték el; de más, későbbi jogszabályok is rendelkeztek meghatározott deliktumok miatti büntető eljárásoknak az uzsorabírósági különtanácsok hatáskörébe való utalásáról (így ezt tette a 680/1948., a 3.350/1948. és a 4.940/1948. Korm. számú rendelet, de a legfontosabb az ilyen egyéb jogszabályok közül a 2.140/1948. kormányrendelet volt, amely a hároméves gazdasági terv megvalósítását veszélyeztető, a 14.200/1947. Korm. számú rendelet által szabályozott egyes bűncselekményeket utalta az uzsorabírósági különtanácsok elé). Az uzsorabíróságokat és az uzsorabíráskodást „a gazdasági bűncselekményekre vonatkozó különleges bünvádi eljárási szabályok megállapítása tárgyában” hozott 23.300/1950. (IV. 7.) IM rendelet 1. §-a szüntette meg, és az addig e bíróságok hatáskörébe utalt bűncselekmények elbírálását a megyei bíróság, illetőleg a járásbíróóság rendes büntetőtanácsa hatáskörébe utalta.

¹¹⁷ A haditörvényszékek megalakításáról az 1945. szeptember 6-án kihirdetett és hatályba lépett 7.290/1945. M. E. számú rendelet intézkedett. Ez előírta, hogy a honvéd büntetőbíráskodásban, azaz a katonai bűncselekmények és a katonák által elkövetett nem katonai deliktumok elbírálására háromfős (egy hadbíró elnökből és két katonaaállományú ülnökből álló) haditörvényszékek álljanak fel, amelyek mind a rendes, mind a rögtönítélő eljárás lefolytatására jogosultak. Az eljárásra az 1912. évi XXXIII. tc. [a katonai bünvádi perrendtartás (Kbp.)] szabályait kellett alkalmazni, később azonban az 1.740/1946.

A rögtönbíráskodás eljárási szabályai a Horthy-korszakéhoz (vagyis tulajdonképpen az 1912-es szabályozáshoz) képest nem változtak; bár az 1945. december 5-én meghozott és december 13-án kihirdetett és hatályba lépett 11.800/1945. M. E. számú rendelet módosította a statárium processzuális rendelkezéseit, sok érdemi változtatást azonban nem hajtott végre.¹¹⁸ Ami az anyagi jogi normákat illeti, azok jellege tekintetében sem találkozhatunk sok újdonsággal a néhány évvel azelőtti szabályozáshoz képest (eltekintve természetesen attól a tényről, hogy a háborúval összefüggő rendelkezések – például légiriadó, elsötétítés, légítámadás stb. ideje alatt vagy azokkal összefüggésben elkövetett bűncselekmények, hadműveleti területre feladott postai küldeményekre elkövetett bűntettek stb. – ebben a korszakban a statárium alá vonható deliktumok köréből már értelemszerűen hiányoznak). A rögtönbíráskodás háború utáni újbóli bevezetésére még az Ideiglenes Nemzeti Kormány által, 1945. október 18-án került sor.¹¹⁹ Ekkor hirdették ki ugyanis a 9.600/1945. M. E. számú rendeletet, amely mind a polgári, mind a honvéd büntetőbíráskodás körében az ország egész területére elrendelte a statáriumot a gyilkosság, a szándékos emberölés, a rablás, a betöréses lopás meghatáro-

kormányrendelet pár apró változtatást eszközölt ebben. Az egyik ilyen rendelkezés a rögtönbíráskodás vonatkozásában egészítette ki a Kbp.-t azzal, amit korábban a 11.800/1945. M. E. számú rendelet is előírt a polgári rögtönbíráskodásra nézve, nevezetesen hogy bárkit továbbra is csak egyhangúlag lehet bűnössé nyilvánítani és ezzel halálra ítélni, azonban „a minősítés és a büntetés kérdésében elegendő, ha a határozat szótöbbséggel jön létre” (19. §). [A kormány később (1946. június 8-án) kihirdette és hatályba léptette a 6.340/1946. M. E. számú rendelet is, amely a honvéd büntetőbíráskodás körében néhány apró ponton tovább módosította a rögtönbíráskodás egyes szabályait; ez azonban érdemi és lényeges változást már nem hozott.] Az uszorabírási különtanácsok a „rendes” uszorabíráóságok és az uszorabíráskodás 1950. évi megszűnésével nem szűntek meg, hanem mint „munkásbíráóságok” folytatták működésüket, azonban az államügyészség a munkásbíráóság hatáskörébe tartozó bármely bűncselekmény miatt az egyébként illetékes bíróság büntetőtanácsa előtt is vádat emelhetett (az esetek nagy részében ez történt, így téve a gyakorlatban feleslegessé ezt a különbírási intézményt), illetve kísérő szabályként még előírták, hogy „azon a címen, hogy az ügy elbírálása a munkásbíráóság hatáskörébe tartozik, áttételnek csak az államügyészség indítványára van helye” (vagyis az eljárások munkásbíráóság előtti megindításához a párt által irányított ügyészség elhatározása kellett) [vö.: 23.300/1950. (IV. 7.) IM rendelet 1. §]. Az 1951. évi III. törvénybe iktatott büntető perrendtartás hatálybaléptetéséről, végrehajtásáról és a katonai büntető eljárásban való alkalmazásáról szóló 1951. évi 31. tvr. 3. §-a a munkásbíráóságokra vonatkozó korábbi szabályokat [1947. évi XXIII. törvény, valamint az ezt módosító és kiegészítő jogszabályoknak: 70000/1947. (XI. 6.) IM rendelet, 3350/1948. (III. 21.) Korm. rendelet, 4940/1948. (IV. 25.) Korm. rendelet, 6860/1948. (VI. 24.) Korm. rendelet, 2. §, 2560/1949. (III. 19.) Korm. rendelet 6. §, 1950. évi 4. tvr. 17. § (2) és (4) bek., 23300/1950. (IV. 7.) IM rendelet 1. § (3)–(4) bek.] még – „további rendelkezésig” – kifejezetten hatályban tartotta ugyan, ám végül a munkásbíráóságot és a munkásbíráskodást mint kiüresedett, funkciótlaná vált intézményt 1953-ban megszüntették, amikor is „az uszorabírási különtanácsok megszüntetése” tárgyában kiadott 1953. évi 22. tvr. 1. §-a kimondta, hogy az „uszorabírási különtanácsok (munkásbíráóságok) működése az 1953. évi október hó 1. napjával megszűnik”, 4. §-a pedig azt, hogy „az uszorabírási különtanácsokról szóló 1947. évi XXIII. törvény, továbbá az azt kiegészítő és módosító jogszabályok az 1953. évi október hó 1. napjával hatályukat veszítik”.

¹¹⁸ A legfontosabb érdemi változtatás talán az volt, amely kimondta, hogy a halálra ítéléshez ugyan továbbra is a bíróság tagjainak egyhangú állásfoglalására van szükség, ám „a minősítés és a büntetés kérdésében elegendő, ha a határozat szótöbbséggel jön létre” [2. § (2) bek.].

¹¹⁹ A rögtönbíráskodás csak 1954-ben szűnt meg, hogy aztán 1956-ban újból bevezetésre kerüljön.

zott esetei,¹²⁰ valamint a robbantószer és robbanóanyag előállításával, beszerzésével, tartásával és használatával elkövetett bármely bűncselekmény (1924. évi XV. tc. 1. §), ezek kísérlete, továbbá a gyilkosság elkövetésére irányuló szövetség vonatkozásában. Az ezt követő kormányrendeletek ezt a kört fokozatosan egyre több és több deliktumra kiterjesztették, mégpedig kivétel nélkül mind a polgári, mind a honvéd büntetőbíráskodás körében, és nemcsak a bűncselekményre magára, hanem azok kísérletére, valamint nem pusztán a tettesekre, hanem a részesekre is. Idetartozott az 1946. január 2-án kihirdetett és hatályba lépett 50/1946.,¹²¹ az 1946. február 22-i 1.830/1946.,¹²² az 1946. június 4-i 6.330/1946.,¹²³ az 1946. június 22-i 7.200/1946.¹²⁴ és az 1946. november 30-i 23.700/1946.¹²⁵ kormányrendelet (az 1948. szeptember 29-én kihirdetett és hatályba lépett 9.700/1948. kormányrendelet viszont az addigiakhoz képest korlátozta a statáriális eljárások körét).¹²⁶

¹²⁰ Rögtönbírói eljárásra a rendelet értelmében ezen esetben akkor került sor, ha az épületben, bekerített helyen vagy hajón, illetve betörés, bemászás vagy zár és a megőrzésre szolgáló egyéb készülék feltörése által elkövetett lopást éjjel, felfegyverkezve vagy csoportosan (több személy közösen) valósították meg.

¹²¹ Az 50/1946. M. E. számú rendelet a közforgalmú közlekedési vállalatokhoz bármilyen módon köthető ingóságok ellopására terjesztette ki a rögtönítélő bíráskodást.

¹²² A rendelet szerint rögtönítélő eljárás alá tartozik a vízáradás okozásának büntette (1878. évi V. tc. 429–431. §§); az árvíz- és belvízvédelem céljára szolgáló bármilyen műtárgy, berendezés, anyag, felszerelés stb. megrongálásával elkövetett közveszélyű cselekmények (1.820/1946. M. E. számú rendelet 1. §, 1939. évi II. tc. 208. §), illetve az ilyen dologra nézve elkövetett lopás (1.820/1946. M. E. számú rendelet 2. §); a vasúti vagy közúti közlekedés célját szolgáló tárgyak, berendezések stb. megrongálásával vagy ellopásával elkövetett közveszélyű bűncselekmények [3.780/1945. M. E. számú rendelet 1. § (1) bek., 1878. évi V. tc. 434. §]; a postai, távbeszélői vagy távirói üzem céljára szolgáló tárgy stb. megrongálásával vagy ellopásával elkövetett közveszélyű deliktumok [3.780/1945. M. E. számú rendelet 1. § (2) bek.]; hajók, légi járművek és ezekhez tartozó tárgyak megrongálása által megvalósított közveszélyű bűncselekmények (1878. évi V. tc. 434. és 444. §§, 1939. évi II. tc. 209. §); a villamos energia fejlesztésére, vezetésére és elosztására szolgáló berendezések és tartozékaik megrongálása, használhatóságuk félbeszakítása vagy gátlása által elkövetett közveszélyű cselekmény büntette (1931. évi XVI. tc. 61. §, 1939. évi II. tc. 208. §); a vízáradás színhelyén vagy közelében elkövetett lopás büntette.

¹²³ Ez a gyűjtogatás és a gyűjtogatásra való szövetkezés büntetése rendelte el a statáriumot.

¹²⁴ A kormányrendelet azokkal szemben írta elő a rögtönítélő eljárást, akik a jogszabályi rendelkezések megszegésével vagy kijátszásával állítottak elő, szereztek be, tartottak, adtak át másnak vagy hoztak forgalomba lőfegyvert vagy lőszer, illetve akik bejelentési vagy beszolgáltatási kötelezettségüknek nem tettek eleget [7.150/1946. M. E. számú rendelet 2. § (1) bek.].

¹²⁵ A 23.700/1946. kormányrendelet rögtönbíráskodás alá vonta az árdrágító visszaélések és a közellátás érdekét veszélyeztető cselekmények mindazon eseteit, amelyek a 8.800/1946. M. E. számú rendelet 9. § (4) bekezdése értelmében halállal voltak büntetendők, továbbá a közszükségleti cikkek engedély nélkül való kivételének büntetést (9.480/1945. M. E. számú rendelet).

¹²⁶ Ez egyrészt hatályon kívül helyezte a 23.700/1946. M. E. számú rendeletet, így az ott elrendelt büntetésekre a rögtönbíráskodás többé nem volt alkalmazható, másrészt megszüntette a statáriumot a betöréses lopás minden, addig ilyen eljárás alá tartozó (a 9.600/1945. M. E. számú rendeletben meghatározott) esetére is.

A statáriumot azután 1954-ben, a 18/1954. (III. 10.) M. T. számú rendelettel formálisan is megszüntették;¹²⁷ 1956-ban és az azt követő években azonban egy időre – történelmünk során utoljára – újra előtérbe került a rendkívüli bíráskodás, részben a gyorsított eljárás, részben a rögtönbíráskodás, részben pedig az újra felállított népbíróóságok (népbíróósági különtanácsok) révén. A gyorsított eljárást (bár magát ezt az elnevezést még nem tartalmazta) az 1956. november 12-én kihirdetett és hatályba lépett 1956. évi 22. tvr. vezette be.¹²⁸ Ez a törvényerejű rendelet még pusztán annyit mondott ki, hogy egyes deliktumok¹²⁹ esetében „az ügyészség az elkövetőt vádirat mellőzésével a bíróság elé állíthatja, ha az elkövetőt tetten érik, vagy ha a szükséges bizonyítékok nyomban a bíróság elé tárhatók” [1. § (1) bek.].¹³⁰ Ezt azonban sokkal részletesebb szabályozásával hamarosan felváltotta (és ezzel hatályon kívül helyezte [ld. 8. § (2) bek.]) a gyorsított büntető eljárás szabályozásáról szóló 1957. évi 4. tvr.,¹³¹ amely visszaható hatállyal is rendelkezett [8. § (1) bek.]. A tvr. értelmében meghatározott bűncselekmények¹³² esetében gyorsított eljárásra¹³³ akkor kerülhetett sor, ha a terhelt előzetes letartóztatásban volt, a szükséges bizonyítékok rendelkezésre álltak, és az ügyész azt indítványozta. Az eljárás lefolytatására a megyei (fővárosi) bíróságoknál, a Legfelsőbb Bíróságnál és a katonai bíróságoknál is különtanácsot kellett alakítani,¹³⁴ amely abban az esetben, ha a fenti büntettek valamelyike bebizonyosodott, halálbüntetést kellett, hogy kiszabjon.¹³⁵ A fellebbezés megengedett volt (azt az LB különtanácsa bírálta el),

¹²⁷ E rendelet mindössze két paragrafusból állt: az 1. § kimondta, hogy „a rögtönbíráskodás korlátozása tárgyában kibocsátott 9.700/1948. (IX. 29.) Korm. számú rendelet 2. §-ában felsorolt büntettekre elrendelt rögtönbíráskodás megszűnik”; a 2. § pedig arról rendelkezett, hogy „a 9.700/1948. (IX. 29.) Korm. számú rendelet hatályát veszti”.

¹²⁸ A jogszabály teljes elnevezése: 1956. évi 22. törvényerejű rendelet egyes bűncselekmények tekintetében a büntető eljárás egyszerűsítéséről.

¹²⁹ Gyilkosság, szándékos emberölés, gyújtogatás, rablás, fosztogatás (betöréses lopás), lőfegyver jogtalan használatával elkövetett bármely büntett, illetve mindezen cselekmények kísérlete.

¹³⁰ Továbbá: „[...] a bíróság az ügy tárgyalására nem tűz határnapot és idézéseket sem bocsát ki. Az ügyészség a tárgyaláson szóval terjeszti elő a vádat. A tanúk és a szakértők előállításáról, valamint egyéb bizonyítékoknak a bíróság elé tárásáról az ügyész gondoskodik.” [1. § (2) bek.]

¹³¹ Kihirdetett és hatályba lépett 1957. január 15-én.

¹³² E cselekmények magukban foglalták az 1956. évi 22. tvr.-ben meghatározott deliktumokat; továbbá a lőfegyver és robbanóanyag engedély nélküli tartásával vagy jogtalan használatával elkövetett büntetteket; a különböző közérdekű, közlekedési, honvédelmi és hasonlóan fontos más üzemek működésének szándékos megzavarását, ilyen cselekményre izgatást vagy felhívást, ha ezek tömeges munkabeszüntetésre irányultak vagy egyébként nagy veszéllyel fenyegettek; a közlekedés szándékos veszélyeztetésével elkövetett büntettet; a népköztársaság vagy a népi demokratikus államrend elleni szervezkedést és az erre irányuló szövetkezést; a lázadást; valamint a hűtlenséget.

¹³³ Magának a gyorsított eljárásnak, illetve lefolyásának szabályozása érdemileg megegyezett az 1956. évi 22. tvr.-ben foglaltakkal.

¹³⁴ Az elsőfokú különtanácsok elnöke hivatásos bíró volt (öt a megyei – fővárosi, katonai – bíróság elnöke jelölte ki), két tagja pedig népi (a katonai bíróságoknál katonai) ülnök (őket pedig a Népköztársaság Elnöki Tanácsa választotta). A Legfelsőbb Bíróság különtanácsának elnöke és egy tagja hivatásos bíró volt (akiket az LB elnöke jelölt ki), három tagja pedig népi ülnök (szintén a NET által választva).

¹³⁵ Ez alól kivétel volt az az eset, amikor a különtanács a tvr. hatálybalépése (1957. január 15.) előtt elkövetett deliktumok ügyében járt el.

azonban a rendes határidők sem az elsőfokú, sem a fellebbezési eljárásban nem voltak irányadóak (az eljárást a lehető legrövidebb időn belül – ez a gyakorlatban rendszerint legfeljebb néhány hét volt – le kellett folytatni).¹³⁶ A gyorsított büntető eljárás szabályozásáról szóló 1957. évi 4. tvr.-t 1957. július 3. napjával az 1957. évi 34. tvr. 38. § (2) bekezdése helyezte hatályon kívül.

A statáriumot nem sokkal az 1956. évi 22. tvr.-t követően, 1956. december 11-én az 1956. évi 28. törvényerejű rendelet hirdette ki,¹³⁷ ennek alapján pedig négy nappal később Miskolcon már meg is hozták és végre is hajtották az első halálos ítéletet.¹³⁸ A jogszabály a forradalom (a hivatalos szóhasználat szerint az „ellenforradalom”) megtorlásának jegyében született,¹³⁹ és a gyilkosságra, a szándékos emberölésre, a gyűjtögetésre, a rablásra, a fosztogatásra, a közérdekű üzemek és a közönség életszükségletének ellátására szolgáló üzemek szándékos megromlásával elkövetett bűntettekre, mindezen deliktumok kísérletére, valamint lőfegyver, lőszer, robbanószer vagy robbanóanyag engedély nélküli tartására¹⁴⁰ (továbbá mindezen bűntettek elkövetésére létesült szövetségre és az ezekre irányuló szervezkedésre) írt elő rögtönítélő eljárást.¹⁴¹ A processzust magát a tvr. értelmében a katonai bíróságok mint rögtönítélő bíróságok folytatták le, de a NET más bíróságokat is megbízhatott ilyen eljárások lefolytatásának jogával.

¹³⁶ Az első elmarasztaló (és ennek alapján értelemszerűen halálos) ítélet kiszabására gyorsított eljárás keretén belül elsőfokon 1957. február 12-én, másodfokon pedig március 19-én került sor.

¹³⁷ A hatálybalépést a tvr. 1. §-a szokatlan pontossággal adta meg: 1956. december 11. 18 óra.

¹³⁸ Egészen pontosan mind ennek, mind a többi későbbi statáriális halálos ítéletnek az illető gyors kiszabásához és végrehajtáshoz nemcsak ez a tvr., hanem az ennek kiegészítéséről szóló, már két nappal később, azaz december 13-án kihirdetett és hatályba is lépett 1956. évi 32. számú törvényerejű rendelet is szükségeltetett, amely előírta az előbbi által – éppen a túlzottan sietős jogalkotás következtében – kihagyott azon rendelkezést, miszerint „a rögtönítélő bíróság, ha a terheltet a rögtönítélő eljárás alá tartozó valamely bűncselekményben bűnösnek nyilvánítja, ítéletében egyúttal halálbüntetést szab ki”.

¹³⁹ Ennek illusztrálására, illetve az ekkori hivatalos ideológiai alapállás bemutatására kiválóan alkalmas a tvr. preambuluma, amely a következőket írja: „Az a körülmény, hogy nagy mennyiségű lőfegyver van ellenforradalmi elemek, hivatásos bűnözők, felelőtlen zavarteltők és fegyvertartásra nem jogosult más személyek birtokában, akadályozza a rend helyreállítását és veszélyezteti az állampolgárok személyi, valamint vagyónbiztonságát. Népköztársaságunk ellenségei fegyverek birtokában gyilkosságok elkövetésétől sem riadnak vissza, és megfélemlítik azokat a becsületes dolgozókat, akik békés alkotó munkájukkal egész népünk érdekeit kívánják szolgálni. A becsületes dolgozók joggal követelnek hathatós intézkedéseket ennek a tűrhetetlen állapotnak megszüntetése érdekében.”

¹⁴⁰ Érdekes, hogy az 1956-ot követő statáriális eljárások döntő többségét ez utóbbi bűncselekmény miatt folytatták le, bár halálbüntetést az enyhítő rendelkezések alkalmazásával az esetek nagy részében ily büntetést nem szabtak ki. Ezt a büntetést követte el egyébként az is – és volt statárium alá vonható –, aki tudott arról, hogy más személy ilyen eszközöket tart, és azt a hatóságnak, mihelyt lehetséges volt, nem jelentette be.

¹⁴¹ Az 1956. évi 32. tvr. két nappal később (december 13-án) azzal a rendelkezéssel egészítette ki a tárgyaló jogszabályt, hogy „a rögtönítélő bíróság, ha a terheltet a rögtönítélő eljárás alá tartozó valamely bűncselekményben bűnösnek nyilvánítja, ítéletében halálbüntetést szab ki [1956. évi 32. tvr. 1. §, illetve 1956. évi 28. tvr. 3. § (3) bek.]

A rögtönbíráskodásról szóló törvényerejű rendelet a kormányt hatalmazta fel mind a statárium kihirdetésére,¹⁴² mind az arra vonatkozó részletszabályok kialakítására; ezen feladatainak a kormány a 6/1956. (XII. 11.) Korm. számú rendelettel tett eleget. Ez formálisan hatályon kívül helyezte a rögtönítélő eljárást addig szabályozó 8.020/1939. M. E. számú rendeletet, valójában azonban ahhoz képest csak néhány érdemi újítást vezetett be. Ezek közé tartozott, hogy a rögtönítélő bíróság személyi összetétele átalakult; a korábbi öt hivatásos bíróból álló tanács helyett háromfős, egy hivatásos bíróból mint elnökből és két népi ülnök tagból álló tanács járhatott el. Ezenkívül a kegyelmi kérelemnek az ítélet azonnali (két órán belüli) kivégzést eredményező elutasítását csak egyhangúan lehetett kimondani, ha tehát legalább az egyik bíró a kegyelmi kérelmet támogatta, azt az igazságügy-miniszter útján fel kellett terjeszteni a Népköztársaság Elnöki Tanácsához. A rögtönbíráskodást végül az 1957. évi 62. tvr. 1957. november 3-i hatállyal szüntette meg; eddig az időpontig a statáriális eljárásokban összesen 70 halálos ítélet született.¹⁴³

Végül a forradalom („ellenforradalom”) utáni idők harmadik jellemző különleges bírósági formája (a gyorsított és a rögtönítélő processzus mellett) az ismét életre hívott népbíráskodás volt. Mivel az ún. „ötvenhatos pereket” döntően a népbíróságok (pontosabban az ún. „népbírósági külön tanácsok”) folytatták le, ezért, bár eljárásuk bemutatása nem közvetlen tárgya jelen írásnak, két önálló bekezdést ez mégis megérdemel, már csak azért is, mert a rendkívüli bíráskodás utolsó létező formája Magyarországon éppen a népbíráskodás volt, és annak megszűnte egyben a hazai rendkívüli büntetőjog végét is jelentette. Ezt az ítélkezési formát a népbírósági tanácsokról és a bírósági szervezet, valamint a büntető eljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1957. évi 34. tvr. vezette be újra, de – a 81/1945. M. E. számú rendelettel ellentétben – arra nem hozott létre önálló törvénykezési szervezetet, hanem a népbíráskodással kapcsolatos feladatok ellátását a rendes bíróságok keretében működő külön tanácsokra bízta.¹⁴⁴ A megyei népbírósági tanácsok, illetve a Legfelsőbb Bíróság népbírósági tanácsa előtti eljárás a gyorsított eljárás szabályai szerint folyt, mégpedig ugyanazon bűncselekmények miatt, mint amelyek elkövetőivel szemben az 1957. évi 4. tvr. szerint a gyorsított eljárást egyébként alkalmazni lehetett; tulajdonképpen a népbírósági tanácsokról szóló törvényerejű rendelet a gyorsított büntető eljárás szabályozásáról szóló tvr. „utódjá-

¹⁴² Az elrendelésnek magának (valamint természetesen a megszüntetésnek) a joga azonban továbbra is a NET-et illette meg.

¹⁴³ Ezek közül 20 halálos ítéletet köztörvényi bűncselekmények miatt hoztak, amely ítéletek mindegyike kivétel nélkül végre is lett hajtva; 50 ítélet pedig „ellenforradalmi bűntettek” miatt született, ezek közül azonban ténylegesen „csak” 26-ot hajtottak végre, 1 ítéletet a törvényesség érdekében használt perújítás folyamán börtönbüntetésre változtattak, 23 halálra ítéltnek pedig megkegyelmezték.

¹⁴⁴ A megyei (fővárosi) bíróságokon a népbírósági tanács egy hivatásos bíróból mint tanácsvezetőből és két laikus népbíróból, a Legfelsőbb Bíróságon pedig a hivatásos tanácsvezető mellett négy népbíróból állt. Ezenkívül a katonai büntető eljárásban is bevezették a „népbíráskodást”; itt a katonai bíróságoknál és az LB katonai kollégiumánál alakított külön tanácsok jártak el, amelyeknek a hivatásos katonai bíró mellett nem laikus népbírák, hanem a NET által választott (ám ugyancsak a joghoz nem értő) katonai ülnökök voltak a tagjai.

nak”, felváltójának és helyettesítőjének tekinthető (ez abból is látszik, hogy utóbbit éppen az 1957. évi 34. tvr. helyezte hatályon kívül).¹⁴⁵

E tvr. népbíróági tanácsokra vonatkozó részének hatályát 1961. április 16. napjával az 1961. évi 7. tvr. szüntette meg,¹⁴⁶ de a megtorlás korszaka nagyrészt már 1958 őszén véget ért.¹⁴⁷ Eddig az időpontig (egészen pontosan 1958. október 7-ig) a „civil” népbíróági tanácsok 93 jogerős halálos ítéletet hoztak,¹⁴⁸ amelyek közül 81-et ténylegesen végre is hajtottak,¹⁴⁹ a katonai tanácsok pedig 63-at (amelyek közül 62 lett végrehajtvá).

¹⁴⁵ Az 1957. évi 34. tvr. ugyan már 1957. június 15-én hatályba lépett, ám a népbíróági tanácsokról szóló I. fejezetet (1–26. §§) a 41/1957. (VI. 29.) kormányrendelet 1. §-a csak 1957. július 3-án léptette hatályba. A népbíróági tvr.-ben foglalt tényállások megvalósítói a népbíróági tanácsok fő szabály szerint halálra kellett, hogy ítéljék, de méltányosságból lehetőségük volt arra is, hogy helyett életfogytiglani vagy 5-15 év közötti börtönbüntetést szabjanak ki. A tvr. visszaható hatállyal rendelkezett (36. §), ám ez a halálbüntetés alkalmazhatóságára nem vonatkozott (ez a szabály szintén pontosan megegyezett a gyorsított büntető eljárás szabályozásáról szóló 1957. évi 4. tvr.-ben foglaltakkal). Az eljárást általában a megyei népbíróági tanácsok folytatták le, de az LB népbíróági különtanácsa járt el már első fokon is akkor, ha az LB elnöke az ügyet ennek hatáskörébe vonta, illetve akkor is, ha a legfőbb ügyész ott emelt vádat. A kor „igazságszolgáltatását” jól jellemző körülmény volt, hogy a fellebbezésnél nem létezett a súlyosítási tilalom; a fellebbezés folytán az LB-hez került elsőfokú ítéletet ugyanis akkor is meg lehetett az elítélt hátrányára változtatni, ha csak ő maga (és az ügyész nem) fellebbezett. (A népbíróági eljárások során három vádlottal történt meg az, hogy a nem halálos ítéletet kimondó döntés ellen csak a védő fellebbezett, ám a Legfelsőbb Bíróság mégis a terhelt hátrányára változtatta meg az elsőfokú ítéletet, és másodfokon halálbüntetést szabott ki). Ezenkívül az LB elnöke bármely elsőfokon (akár a rendes bíróságok által) elbírált ügyet is az LB népbíróági tanácsának hatáskörébe vonhatott, ha azt a legfőbb ügyész eléje terjesztette. A jogerős ítéletet kiszabó tanács (a speciális bíróságokra vonatkozó korábbi szabályokhoz hasonlóan) a kegyelemre ajánlás felől maga dönthetett; ám ha az elítéltet nem ajánlotta kegyelemre, akkor az ítéletet nem kellett azonnal végrehajtani (bár a halálbüntetés – későbbi – végrehajtása iránt mindazonáltal intézkedni kellett), továbbá a kegyelemre ajánláshoz elegendő volt a tanács tagjainak egyszerűsötöttsége.

¹⁴⁶ A tvr. két, a népbíráskodáshoz szorosan nem kapcsolódó, eljárásjogi rendelkezéseket szabályozó paragrafusa (a 31. és a 32. §) maradt csak hatályban; ezeket, egészen pontosan magát az 1957. évi 34. tvr.-t végül a büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény 407. §-a helyezi hatályon kívül.

¹⁴⁷ Ez nem azt jelentette, hogy ezt követően ne tárgyaltak volna a népbíróági tanácsok „ellenforradalmi” jellegű büntető ügyeket, illetve hogy ne hoztak volna halálos ítéleteket vagy ne történtek volna kivégzések. A híres Blaski-ügyet például 1958. október 28-án kezdték el tárgyalni, az elsőfokú ítélet 1958. november 21-én, a másodfokú pedig 1959. március 19-én született; mint ismeretes, ez volt az a per, amelyben Mansfeld Pétert előbb életfogytiglani börtönre, másodfokon azonban (megvárva nagykorúvá válását) halálra ítélték, és 1959. március 21-én kivégezték. Azon kijelentésben tehát, hogy „a megtorlás korszaka nagyrészt már 1958 őszén véget ért”, pusztán arról van szó, hogy a futószalagon gyártott halálos ítéletek és kivégzések korszaka nagyjából erre az időre fejeződött be, és nem arról, hogy soha többé ilyenekre nem került sor.

¹⁴⁸ A leghíresebb ilyen halálos ítéletek 1958. június 15-én a Nagy Imre-perben születtek, amelyben a forradalom volt miniszterelnökén kívül Maléter Pált és Gimes Miklóst is halálra ítélték és másnap, június 16-án kivégezték. [Szilágyi József ügyét – éhségstrájkja miatt – az LB Vida Ferenc vezette népbíróági tanácsa Nagy Imrécék ügyétől elkülönítve tárgyalta, és első fokon jogerős ítéletében 1958. április 22-én őt halálra ítélte (kivégzésére április 24-én került sor); Losonczy Géza pedig még az előzetes letartóztatás alatt elhalálozott, máig tisztázatlan körülmények között.]

¹⁴⁹ Nyolc személyt szökésük miatt nem lehetett kivégezni, hárman a törvényesség érdekében használt perorvoslat keretében halálbüntetés helyett börtönbüntetést kaptak, egy személynek pedig a NET megkegyelmezett.

Ha ezeket a számokat hozzáadjuk a rögtönbíróóságok által halálra ítéltékhez (most csak kifejezetten az ellenforradalmi büntettek miatt halálra ítélték véve), akkor láthatjuk, hogy eddig az időpontig pontosan 206 halálos ítélet született ilyen ügyekben, amelyek elítéltejei közül 169 személyt ki is végeztek. Ezenkívül ebben az időszakban (1956. november 11. – 1958. október 7. között) 30 személyt köztörvényi bűncselekmények miatt ítélték halálra (ebből húszat a rögtönítélő, egyet a katonai, kilencet pedig a rendes bíróságok), és őket mind ki is végezték; az ekkor jogerősen halálbüntetéssel sújtott összesen 236 emberből¹⁵⁰ tehát 199 elkövetővel szemben hajtották végre ténylegesen a halálos ítéletet.¹⁵¹ Az 1956. november 4. és 1962. december 31. közötti időszakban mindösszesen 341 személyt végeztek ki, közülük 229-et¹⁵² a forradalomhoz kapcsolódó deliktum miatt;¹⁵³ az utolsó, 1956 miatti kivégzésre pedig 1961. július 15-én került sor – ezzel végérvényesen véget ért a terror időszaka, majd az 1961. évi V. törvény, vagyis az új, a Csemegi-kódexet felváltó Btk. hatálybalépésével¹⁵⁴ (legalábbis a büntetőjogi jogalkotás és jogalkalmazás tekintetében) a nyugalom korszaka következett, mely – szerencsére – mind a mai napig tart.

¹⁵⁰ A nem jogerősen halállal büntetett elítéltek száma ugyanezen időszakban 277 volt.

¹⁵¹ Az adatok forrása: HORVÁTH Ibolya et al. (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. I. k. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 654.

¹⁵² Ezek többségét, 117 személyt a fegyveres harcban való részvétellel kapcsolatos valamely cselekmény miatt ítélték halálra.

¹⁵³ A forradalom miatt felelősségre vontak teljes száma 26 621, akiknek döntő többségét rövid (néhány éves) szabadságvesztésre ítélték. (Az adatok forrása: ZINNER Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest, Hamvas Intézet, 2001. 421–423. és 436.)

¹⁵⁴ A törvényt 1961. december 22-én hirdették ki, és az 1962. évi 10. tvr. 1962. július 1-jén léptette hatályba.

